

Վ. Մ. ՔԻՒՐՔՅԱՆ
(Արդու)

ԱՂԱՏ ԴԻՏԱՐԱՆ

Ա. Թ. Ե. Ն. Ա. Ս.
Ինստիտուտի Գրադրոն

082

բ - 71

1925թ

Վ. Մ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ
(Արգոս)

ԱՋԱՏ ԴԻՏԱՐԱՆ

ՔՆՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁԵՐ
Ազգային, Հասարակական և Իմաստասիրական

Տպարան Ա. Յ. ԼԵՂԷԿԵԱՆ
ՆԻՒ ԵՈՐՔ

1925

30.08.2013

15438

2789-79

ՅԱՆԿ ՆԻԹՈՑ

Հաշիւ ու չափ	7
Իկարոսի քեւերը	12
«Մարդ կը փնտռեմ»	17
Honni soit quit mal y pense!	22
Նոր դաս մը	27
Tigranes the Armenian	31
Ես	37
Հին Թշնամիին նոր դէմքով	44
Զօյիլոս	49
Քամեկեռնը	54
Մանուէլ Ասպետը	59
Ե՞րբ ոսկի է լուրքիւնը	64
Եռասորատ	69
Γυῶμι Σαυτὸν	74
Անբրկիւղ եւ անըստգրւտ ասպետը	78
Էականը հոգին է	84
E pur si muove!	89

ՏՈՒԹՈՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՅՎԱԶԵԱՆՆ

Այս հատորիկը կը նուիրեմ քու յիշատակիդ :

Բարութեան, ուղղամտութեան, անձնութեան եւ համեստութեան մարմնացումն էիր դուն :

Անշահախնդիր ծառայութիւնը գերազոյն հրաշքն էր քու հոգիիդ, եւ ոսկեղէն սիրտդ անշեջ հնոց մը՝ ուր կը բոցավառէր Հայաստանի եւ Հայութեան սէրը :

Եօթը տարիէն աւելի է որ հեռացած ես մեզմէ, ու մինչեւ հիմա տեղդ բաց կը մնայ մեր հանրային կեանքին մէջ : Դուն նիւթական հարստութիւն մը չը թողուցիր, բայց մեզի կը տակեցիր՝ մաքուր, արդիւնաւոր եւ ազնիւ կեանքի մը օրինակը :

Յաւէտ օրհնեալ ըլլայ քու յիշատակդ :

Վ. Մ. ՔԻՒՐԲՃԵԱՆ

Նիւ Եորք, Նոյեմբեր 1925 :

ՏՈՒԹՈՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՅՎԱԶԵԱՆ
Պատուոյ անդամ Հ. Բ. Ը. Միութեան

Ծնունդ՝ 1851 Նոյեմբեր, յիվերէկ, Կեսարիա
Մահ՝ 1918 Փետրուար 12ին ի Նիւ Եորք

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

Այս համառօտ փորձերն ասկէ առաջ հրատարակուած են Հայաստանի Կոչնակին մէջ: Արտատպումի առթիւ անոնց ոմանք ենթարկուած ցան մի քանի թեթեւ բարեփոխութեանց:

Մեր ազգային գործունէութեան եւ անհատական խառնուածքի ու նկարագրի պատկերներն այս փորձերուն մէջ գծուած են՝ առ հասարակ մութ գոյներով: Պէտք է ըսել իրրեւ արդարացում կամ իրրեւ բացատրութիւն, որ ատոնք— վերջին երեքէն զատ— արտադրուած են ասկէ 10-13 տարի առաջ, Հայկական մղձաւանջի ծանր ճնշողութեան ներքեւ...:

Ինչ որ ալ ըլլայ՝ քաջայայտ եմ որ ազատամիտ Հայեր արդարութեամբ պիտի գնահատեն Ազատ Դիտարանը:

ՀԱՇԻԻ ՈՒ ԶԱՓ

(Դեկտ. 5, 1914)

Շատ մը օտարազգի հեղինակներ, իրենց տեղագրական կամ պատմական ուսումնասիրութեանց մէջ Հայերու մասին տուած են նըպաստաւոր, նոյն իսկ դրուատալից վկայութիւններ: Ուրիշներ ալ, ընդհակառակը, զմեզ նկարագրած են բաւական անհաճոյ գոյներով:

Մարդկային բնութեան բերումովը, որ հասկանալի է մենք այս վերջիններուն խօսքերը մոռացութեան տուած՝ բարի սովորութիւնն ունինք հաւատարմօրէն յեղյեղելու առջիններուն բառերը: Բայց ճշմարտութիւնն ընդհանրապէս կը գտնուի երկու հակառակ ծայրերէ հաւասար հեռաւորութեան մը վրայ, այսինքն՝ ոսկեղէն միջնակէտի բոլորտիքը, ըստ Սոկրատեան բացատրութեան:

Հետեւաբար մեր մասին դրուածները վերլուծելով՝ կը տեսնենք որ պարսաւանքները կը վերաբերին մեր բարքերուն կամ նկարագրին, իսկ մեր ձիրքերուն ու իմացական կարողութիւններուն նկատմամբ գրեթե ամենքն ալ ախորժալուր բան մը ըսած են:

Անոնց աչքին՝ առհասարակ մենք ճարպիկ-
ենք, ընդունակ ենք, հնարամիտ ենք, մէկ
խօսքով, — անշուշտ մեզ չըջապատող ուրիշ
ազդերուն հետ բաղդատելով, — խելացի ժողո-
վուրդ մըն ենք :

Իրա՞ւ է ասիկա :

Ես որչափ որ հասկցած եմ հեղինակաւոր
Հայ մտաւորականներէ, որոնք օտարներէն ա-
ւելի աղէկ կը ճանչնան իրենց ցեղը, եւ անոնց-
մէ աւելի աղէկ դատաւորներ կրնան ըլլալ այդ
մասին, մեր խելացիութիւնը խնդրական է, վի-
նելի է :

Մեր այդ դատաւորներուն կարծիքն այն է
թէ մեր իմացական զարգացումը միակողմանի
է. տարրեր կան որ պէտք եղածէն աւելի զար-
գացած կամ զօրացած են, տարրեր ալ կան որ
կը մնան անմշակ ու թերի :

Օրինակ : Մենք ունինք շատ վառ, շատ
փայլուն ու բեղմնաւոր երեւակայութիւն մը,
որ երբեմն կը տիրապետէ մեր ուրիշ կարողու-
թիւններուն վրայ : Երեւակայութիւնն այն ոյժն
է որ ծնունդ կուտայ մտային պատկերներու
կամ գաղափարներու, եւ որուն շնորհիւ անգոյ
իւրեր կամ էակներ գոյ կ'ըլլան, ենթադրակա-
նը կը նկատուի իրական, ու վերացականը՝ դը-
րական : Գրչի մարդիկ, բանաստեղծները, վի-
պասանները, հոգեւորները շատ պէտք կ'ունե-
նան այդ ձիրքին, ու ատոր համար ալ է որ մեր
գպրոցները մեզի տուած են ու կուտան, մեծ

թուով գրական դէմքեր... : Բայց որովհետեւ
երեւակայութիւնը իրական կեանքի պահանջած
ճշգրիտ տեղեկութեանց հարկը չըզգար ու չա-
փաւորում չը ճանչնար՝ երբեմն անիկա կ'ըմ-
բոստանայ մտածողութեան տարրական օրէնք-
ներուն, գործնական հնարաւորութեան էական
սկզբունքներուն դէմ : Ու ասիկա՝ ականբեւ չա-
րիք մըն է :

— Ի՞նչ է ատոր դարմանը :

— Քիչ մը զսպել թռիչքը մեր երեւակայու-
թեան. չափաւորել այդ ոյժին տարապայման
աճումը, ու անոր փոխարէն՝ մշակել այն միւս
տարրը, ու ողբալի կերպով տկար է մեր մէջ :

Այդ միւս տարրը՝ տրամախոհութիւնն է,
վճիտ աչքով դիտելու, ուղիղ կերպով դատե-
լու կարողութիւնը, որուն ալ զօրացման ան-
հրաժեշտ պայմանն է հաշուելու եւ չափելու
վարժութիւնը :

Կազմոս, որուն կ'ընծայուի գրի գիւտը,
եթէ իրօք պատմական անձ մը եղած ըլլար՝
մարդկութեան ամենամեծ բարերարներու շար-
քը պիտի անցնէր : Որքա՞ն աւելի մեծ պէտք է
ըլլայ մեր երախտագիտութիւնը այն առաջին
մարդոց համար որ յղացան քուսնջանի եւ չա-
փանջանի գաղափարները : Հաշիւն ու չափը հի-
մերն են ճշմարտութեան, իրականութեան :
Դժբախտաբար ի՞նչ խոշոր թիւ մը ունինք ա-
նոնց՝ որ երեւակայական պատկերներէ խան-
դավառուած՝ չեն հաւատար Պիւթագորեսն

աղիւսակի պատգամին թէ 2 անգամ 2 կ'ընէ 4. Կամ չեն հասկնար Եւքլիտի դասագրքին սա օրէնքը թէ ուղիղ անկիւն մը կազմելու համար 90 աստիճանի աղեղ մը անհրաժեշտ է, ո՛չ աւելի ո՛չ պակաս:

Զափագիտութիւնը, թիւի եւ քանակի, հաշիւի եւ չափի ուսումը, լաւագոյն առաջնորդն է ուղիղ տրամախոհութեան: Արդէն Մաթեմատիկայ, որմէ կուգայ անգլիերէն մաթեմատիքը, յունարէն կը նշանակէ ուսում, գիտութիւն: Ու արդարեւ անիկա է իրական, ճշմարիտ գիտութիւնը: Ինչպէս որ մարմնամարդը պայմանն է ֆիզիքական առողջութեան, այնպէս ալ չափագիտութիւնը պայմանն է մտաւոր առողջութեան: Կրնա՞ք խաղիկտալ Ալճէպրայի հետ. կրնա՞ք գոհացնել անիկա մեր վարկածներովը, կարծիքներովը, կամ ենթադրութիւններովը: Պէտք է որ միտքը գործէ, աշխատի, յոգնի, տանջուի, մինչեւ որ դառնէ ճշմարտութիւնը, անձանօթ Բ-ին արժէքը, բո՛ւն արժէքը, ճշգրիտ, անթերի: Անաչառ, աններող ու անողոք դատաւորներ են թուանշանն ու չափանշանը: Մշակենք մեր մէջ հաշուելու, չափելու կարողութիւնները, ու այն ատեն՝ անձերն ու իրողութիւնները պիտի տեսնենք այնպէս՝ ինչպէս որ եմ. այն ատեն՝ պիտի հասկնանք թէ ի՛նչ կը նշանակէ համեմատութեան ըմբռնում բառը (sense of proportion) այն ատեն՝ մեր տեսողութիւնը պի-

տի ազատուի Սպանիական դղեակներու դառն պատրանքէն, օգերեւութեան կրկնապատկերներու վտանգաւոր խաբկանքէն...

Հաշուելու, չափելու կարողութիւնը մշակելու ենք ամենքս ալ, մանաւանդ մեզմէ անոնք որ առաջնորդելու, դեկավարելու պաշտօնն առած են: Ի՞նչ ըսենք բախտին որ ճիշդ այդ դասակարգի անձերը, որ մեր քաղաքական ներկայացուցիչներն ալ կ'ըլլան երբեմն, ամենէն աւելի օժտուած են բոցավառ երեւակայութեամբ մը, ու ամենէն քիչ ժամանակ ունին հաշուելու, չափելու:

Ժամանակն է որ քիչ մը դրական ըլլանք: Ալքիմիստներու դարն անցած է: Հմայական հնարքներով պղինձը ոսկի չըդառնար. անգործնական փորձերով ազգի մը բախտը չը շինուիր:

ԻԿԱՐՈՍԻ ԹԵԻԵՐԸ

(Դեկտ. 26, 1914)

Պուռպօններու արքայական ցեղին անդամներուն համար ըստած է թէ անոնք ո՛չ նոր բան մը կը սովորին, ոչ ալ իրենց հին գիտցածէն բան մը կը մոռնան:

Այդպիսի քննադատութիւն մը կը պատշաճի Հայերու ալ: Կարծես թէ մեր միտքը պարփակուած է անբացատրելի մթնոլորտով մը որ կ'արգիլէ ազատ թափանցումը ճշմարտութեան լոյսին, եւ մեր աչքին անտես կ'ընէ իրականութիւններ— անցեալի դէպքերն ու վաղուան հաւանականութիւնները, միջավայրի պայմաններն ու օրուան պահանջումները: Եթէ այդպէս եղած չըլլար՝ մենք աւելի՛ հասուն, աւելի՛ գիտակից ժողովուրդ մը պիտի ներկայացնէինք, չնորհիւ այն իմացական սնունդներուն, զորս մեզի ջամբած են դասական Յունաստանն ու Հռոմը, եւ արդիական Եւրոպան ու Ամերիկան:

Անշուշտ հոգեբաններուն գործն է գիտականօրէն որակել կամ բացատրել Հայ մտայնութիւնը: Այսչափն ընդունինք սակայն որ հաւաքական ողջմտութիւնը կը պակսի մեզի:

Ասոր փաստ կ'ուզէք:

Հակառակ մեր կրած անհամար փորձանքներուն՝ դեռ չը սովորեցանք չափաւորել մեր լեզուն ու գրիչը, կամ եղանակաւորել մեր գործունէութիւնը: Միեւնոյն հին մարդիկն ենք, աղմկարար եւ մեծախօս, անզգոյշ ու անհետատես, որ կը շարժինք անմիջական տպաւորութեանց ներքեւ, կը քշուինք բոպէական խանդավառութիւններէ, առանց մտածելու թէ ի՞նչ կրնայ պատահիլ օր մը վերջ կամ մղոն մը հեռու:

Քաղաքակիրթ անհատին ամենէն փայլուն յատկանիւն է ինքնազսպութիւնը (Self-control), այսինքն՝ իր զգացումներն ու խորհուրդները սահմանաւորելու արուեստը, իր գիտումներն ու իղձերը կառավարելու գիտութիւնը, իր յուզումներն ու կիրքերը սանձահարելու կարողութիւնները: Եզրպատօսի Փէլլաճը, զորօրինակ, ամենադոյզն զրգոմտի վրայ կը բորբոքի ու կը փրփրի. վիշտի կամ սուգի ներքեւ՝ կուրծքը կը կոծէ, մազերը կը փետտէ, գինարբուքի եւ խրախճանքի պահուն՝ ամենէն խեղկատակ հտպիտը կը դառնայ, վիրաբուժի սեղանին առջեւ գողգոջաքին կը գալարուի: Դիտեցէք Անգլիացի Ֆէնդլմէնը միեւնոյն պարագաներու ներքեւ, ու պիտի տեսնէք թէ անիկա ի՞նչպէս կրնայ ձեւակերպել իր արտայայտութիւնները, քողարկել իր տպաւորութիւնները, ու մէկ խօսքով՝ կառավարել ինքզինքը:

Չարմանալի՞ է ուրեմն որ Անգլիացիին իր-
րեւ ազգ՝ այսօր կը տիրապետէ մարդկային
սեռի մէկ չորրորդ մասին վրայ: Ու այդ կարո-
ղութեան սքանչելի մէկ ապացոյցը չէ՞ր Անգ-
լիոյ նախարարապետին ճառը, ներկայ պատե-
րազմի նախընթոյին արտասանուած: Ճգնա-
ժամային աննախընթաց պայքարի այդ յայ-
տարարութեան մէջ ամեն մէկ բառ հաշուուած
էր, ու ամէն մէկ նախադասութիւն կշռուած,
կարծես թէ պատգամ մըն էր անիկա Դեյվիսի
մեհեանէն, վսեմ ու խորհրդաւոր, ազատ՝ յո-
խորտանքէ, նախատանքէ, շոշոկանքէ: Ինքնա-
զսպութեան միեւնոյն դասն էր որ կուտար
Լորտ Ռոպըրթս, Անգլիոյ մեծ զօրավարը, երբ
իրեններուն կ'ըսէր իր մահէն քիչ առաջ, —
«Գերմանացիները բարբարոս անուանելով չէ
որ պիտի յաղթէք անոնց»:

Այս օրինակներէն օգտուելու որչա՞փ պէտք
ունինք մենք Հայերս, որ սովոր ենք անվերա-
պահ ու յախուռն լեզուով դուրս տալ ինչ որ
կայ մեր ներքին աշխարհին մէջ, ուղիղ կամ
սխալ, արդար կամ անարդար: Դիւանագիտա-
կան ներկայացուցիչները իրենց կառավարու-
թեանց կողմէ յետս կը կոչուին, եւ կը կշտամ-
բուին իսկ, այն տեսակ անխոհմ արտայայ-
տութեանց համար որ փոխադարձ յարաբերու-
թիւնները խանգարելու կամ ազդային շահերը
վտանգելու բնոյթն ունին: Այսօր մեր թոյլա-
տու հասարակութեան զրուատանքին ու ծա-

փահարութեանց արժանացող քանի՞ քանի՞ դը-
րիչներ ու դործիչներ ունինք որ իրենց անխոր-
հուրդ արտադրութիւններուն կամ արարքնե-
րուն համար պատժապարտ պիտի դառնուէին
եթէ մենք ունեցած ըլլայինք ձեռնհաս ազգա-
յին ատեան մը: Դժբախտութիւնը այն է որ
քաղաքական արդի պայմաններու ներքեւ մեր
միակ դատաւորն է Հանրային կարծիք ըսուած
անմատչելի, անորոշելի էակը, որ դափնիներ
կը բաշխէ անխտիր ամեն անոնց՝ որ կը ներկա-
յանան ասպետի տարազով:

Ու ի՞նչ մեծ, ու որչա՞փ խայտաբղէտ է
բանակը այդ ասպետներուն: Անոնց մէջ շատեր
կան որ հասարակ կեանքի ասպարէզին վրայ
անճարակ, կամ անհատական պարտականու-
թեանց մէջ զանցառու՝ դիւանագէտի հովեր
կ'առնեն, ռազմավարի դեր կը ստանձնեն: Կան
ուրիշներ՝ որ Պատմութեան դասերուն եւ լըր-
ջադատութեան օրէնքներուն հակառակ՝ իրա-
կանը թողած՝ ստուերը կը հետապնդեն, կարե-
լին անկարելիին կը զոհեն, խօլական յանդը-
նութիւնը քաջագործութեան հետ կը չփոթեն,
խոհականութիւնը վատութիւն կ'անուանեն:
Այդ կարգի ասպետները, եթէ բան չեն սովորած
այն թռչուններէն որ մօտալուտ փոթորկի նը-
շաններուն առջեւ պահ մը կը թաքչին, գոնէ
գիտնային վարագուրել, պարտուել իրենց գոր-
ծունէութիւնները...: Բայց ոչ. անոնք՝ չեն
փոխուիր: Պուռպոններուն պէս ո՛չ նոր բան կը

սովորին, ո՛չ ալ զիտցածնին կը մոռնան: Հայութեան զժրախտութիւնը այն չէ միայն որ միշտ ոտից կոխան կը դառնայ օտար ազգերու ոգորումներուն պատճառով, հապա նաեւ այն որ իր ճակատագիրը խաղալիք կըլլայ ինքնակոչ ներկայացուցիչներու: Ասոնք Հայութեան ու Հայաստանի անունով կ'երդնուն, ու ազգին գոյութիւնը պահպանելու համար է որ իրար կ'անցնին, բայց իրենց երանելի երազատեսութեան մէջ չեն ուզեր ու չեն կրնար ըմբռնել որ եթէ ամեն բան իրենց խելքին ու կամքին թողուելու եթէ այս կամ այն չարաբաստիկ դէպքը պատահի՝ այն ատեն մեղի ամենուս պիտի մնայ միմիայն ողբեր հիւսել նահատակներու աճիւններուն վրայ, եւ շիրիմներ կանգնել լայնատարած գերեզմանոցներու մէջ....:

Յոյն դիցարանութեան մէջ կը յիշուի դեռահաս մէկը, Իկարոս անուն: Ասիկա օր մը հօրը հետ միասին թռիչք առած էր Կրետէէն դէպ ի Սիկիլիա չուելու, երբ յանկարծ խանդավառուեցաւ խելառ իղձերով, ու ճախրեց, սլացաւ դէպ ի վերին խաւերը: Ափսո՛ս որ քիչ վերջ ինկաւ, ընկղմեցաւ Միջերկրականի ջրերուն խորը: Իր թեւերը մեղրամոմէ շինուած էին, ու հալեցան բարձրագոյն մթնոլորտի կիզին հառադայթներուն ներքեւ....:

Զգուշանա՛նք Իկարոսի թեւեր առնելէ:

«ՄԱՐԴ ԿԸ ՓՆՏՈՒՄ»

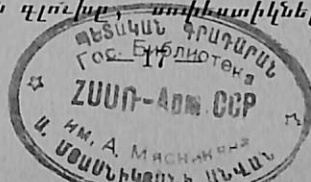
(Յունուար 23, 1915)

Կարգացեր կամ լսեր էք անշուշտ Դիողինէսի մասին որ ցերեկ աչքով ձեռքը լապտեր մը բռնած կը պտուէր Աթէնքի փողոցներու մէջ. ու զարմանահար հարցարկուններուն կը պատասխանէր, — «Մարդ կը փնտռեմ»:

Այդ Կիւնիկեան փիլիսոփան իր ժամանակակիցներու աչքին շատ տարօրինակ անձ մըն էր, ու թերեւս՝ արտակերպ, բայց անոր լեզուն կձող հեղինութեան ու խօսքերուն երկաթեայ ուժգնութեան դիմադրել ոչ ոք կը փորձէր, ոչ իսկ Աղեքսանդր Մակեդոնացին:

Ի՞նչ մարդ էր Դիողինէսի փնտռածը:

Աթէնքի տաղնապալից օրերուն մէջ՝ անիկա պարապութիւն կը տեսնէր իր շուրջը: Պետական նաւը փոթորկալիո՞ծ կը տատանէր, բայց չկային Պերիկլէսի, Թեմիստոկլէսի պէս ղեկավարներ. երիտասարդութիւնը ստուերի մէջ կը խարխափէր, բայց չկային Սոկրատի, Պլատոնի պէս ուսուցիչներ: Այդ մեծ դէմքերը մեռեր դացեր էին, ու տէմաիօսները եկեր անցեր էին ժողովրդին գլուխը, տափառիկները բազմեր

էին վարպետներուն աթոռը: Ու այդ ամբողջ բազմութեան, վարիչներու եւ ուսուցիչներու այդ երկա՛ր շարքին մէջ Դիոգլինէս ի զո՛ւր կը փնտռէր բո՛ւն մարդը, իր գործի՛ն մարդը:

Չէ՞ք կարծեր որ անիկա միեւնոյն լապտերին պէտք պիտի ունենար, եթէ կարենար մեր մէջ գալ այսօր, իր քսան երկու դարու քունէն արթնցած...:

Ճշնաթամային շրջան մըն է, որուն մէջէն կ'անցնինք մենք ալ, ու մարդու պէտք ունինք առաւել քան երբեք:

Իրաւ, թափուր չէ մեր բոլորաւիքը. ընդհակառակն լեզէոններ կը կազմեն մեր գործիչներն ու գրիչները, մեր մեծերն ու պետերը, որոնք ազգին ի սպաս դրած են իրենց ծառայութիւնը (չատ անգամ ալ իրենց տիրողութիւնը), բայց քանի՞ հոգի ունինք անոնց մէջ որ իրենց բուն դերին մէջ եղած ըլլան: Այդ տեսակ մարդն է զոր կը փնտռէր Դիոգլինէս, եւ ա՛յդ տեսակ մարդու սովն է որով կը տառապի, կը չարչրկուի Հայ ազգը:

Այս սովը հետեւանքն է հիւանդագին մըտայնութեան մը որ դարմանի կը կարօտի: Լաւ է անագան՝ քան ոչ երբեք, կ'ըսէ առածը: Ուրիշ խօսքով՝ սխալ մը ուղղելու, թերի մը լրացնելու համար երբեք ուչ չէ: Փորձենք ուրեմն բարւոքումի, բուժումի միջոցները:

Ի՞նչ են անոնք:

Անյեղի օրէնքներ կան, թէ՛ Ֆիզիքական

թէ՛ բարոյական կեանքի մէջ, որոնց հետ կարելի չէ կատակաբանել: Միմիայն իղձն ու եռանդը, նոյն իսկ ջանքն ու զոհողութիւնը, բաւական չեն ձեռք բերելու ո եւ է յաջողութիւն, եթէ էական պայմանները կը պակսին: Եթէ այսինչ արդիւնքը ծնունդն է այնինչ պատճառին՝ ճիշդ եւ ճիշդ ա՛յդ պատճառին ծանօթանալ, եւ դա՛յն փորձարկել հարկ է նախապէս: Ապահով ծովագնացութեան համար՝ նաւապետ մը պէտք է գիտնայ իր ուղեգծին գաղտնիքները, զոր օրինակ, ուժաբանութեան եւ օդերեւոյթի օրէնքները. ոչ ոք իրեն պիտի վստահէր միայն անոր համար որ նա կարգացած է Հոմերոնը, կամ կրնայ թարգմանել Վիրգիլիոսը: Մէկը կրնայ ըլլալ ճարտար տոմարակալ, բայց անճարակ վիրաբոյժ: Որովհետեւ խոհարար մը դժուարահաճ Եպիկուրեանին ճաշակը կը գոհացնէ՝ ատկէ չը հետեւի որ Հրատի մթնոլորտին նկատմամբ անոր կարծիքը կշիռ կ'ունենայ: Երաժշտական բարձր ձիւրք մը չբմեղանք չէ սափրիչին համար որ յաճախորդին ծնօտը կը ձեղքոտէ: Այսպէս, ամեն գործ ունի սեփական պայմաններ, ամեն դիրք՝ իրեն յատուկ պահանջումներ: Ու ասոր համար է որ քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ ներելի չէ ունէ պատասխանատու արհեստ կամ արուեստ գործադրել առանց քննութեան եւ արտօնութեան:

Ակներեւ է թէ այս հաշուով լուրջ ուսումնառութիւն եւ բաւական փորձառութիւն հարկ

եղած պիտի ըլլան այն տեսակ պաշտօններու եւ զբաղումներու համար որ ազգի մը ամբողջութեան բախտին հետ կապ ունին:

Բայց ի՞նչ է իրականութիւնը Հայ կեանքի մէջ: Ժողովրդին առաջնորդելու իրաւունքը տրամադրելի է ամենուն. չկայ սահմանադրիչ պայման մը: Առեւտրական տան մը մէջ զբաղելը ընդունուելու համար գոհացուցիչ վկայութիւններ կը պահանջուին, ահաւ շինելու, նոյն խոյն ձի մը դարձանելու համար՝ պետական օրէնքը կը տրամադրէ այս կամ այն դիտութեանց բաւարար հմտութիւն, բայց ո՛չ մէկ արգելք, ո՛չ մէկ առարկութիւն կայ անոր դէմ, որ կը վազէ կուգայ Հայ ազգին քաղաքակա՜նութիւնը գծելու, անոր խելք սովորեցնելու: Քանի՜ քանի՜ երանելիներ կան հրապարակի վրայ որ դիւղի մը ռէս ըլլալու չափ վարչական կարողութիւն ցոյց տուած չեն, եւ սակայն հանրային կարեւոր դերք կը գրաւեն, որովհետեւ կրնան գրել աղէկ կամ գէշ, եւ որովհետեւ լեզունին կը դառնայ իրենց բերնին մէջ:

Զարմանալի չէ, ուրեմն, որ այս երեւոյթին առջեւ ետ քաշուին արժանաւոր, գործին ատակ մարդիկը, եւ ասպարէզը մնայ այդ տեսակ գործիչներուն: Ու զարմանալի չէ նաեւ որ ասոնց իւրաքանչիւրն ալ իր կարգին՝ Հայութեան առաջնորդելու, եւ զայն փրկելու իրաւունքը իրեն մենաշնորհ նկատելով՝ չհրաքանձիղեն, եւ համբաւի մարմաջէն տար-

ուած՝ դիմէ առարկելի, ծիծաղելի, երբեմն ալ վտանգաւոր միջոցներու...:

Օրինակ կ'ուզէ՞ք: Ահա, Կ. Պօլիսը, Թուրքիոյ Հայոց ծանրութեան կեդրոնը, ուր կարող մտաւորականները չէ որ կը պակսին: Թէ ի՞նչ ձեռքերու մէջ կը դառնայ մեր ազգի վարչական մեքենան՝ կը հասկցուի այն խօսքերէն զոր Պօղոս Բաշա Նուպարին ուղղեց Ֆրանսական դեսպանը Պ. Պոնրառ. — «Ձեր Պատրիարքարանին մէջ մարդ չկայ»:

Ո՛չ զարմացումը օգուտ ունի, ո՛չ զայրացումը: Ճշմարտութիւնը խիստ է, բայց ճշմարտութիւն է: Եւ ինքնախաբօլութիւնը կորուստի կ'առաջնորդէ անվրէպ: Մեր հանրային շահերու փրկութեան առաջին պայմանն է որ ամեն մարդ իր տեղն ու սահմանը գիտնայ, յաւակնութիւններու չափ դրուի, կօշկակարը կօշկկէն վեր չէլնէ, — մէկ խօսքով՝ գործնականապէս յարգուի սա անգլիական առածը. — The right man in the right place.

HONNI SOIT QUI MAL Y PENSE!

(Ապրիլ 24, 1915)

Անգլիոյ արքունի երեկոյթներէն մէկուն մէջ, 1348ին, Սոլզպըրի կոմսուհին ծնրակապը գետին ինկած էր: Թագաւորը, Եղուարդ Գ., վերցուց, տիրոջը յանձնեց անիկա, չնորհալի փութկոտութեամբ մը:

Այդ ասպետական արարքին ականատես պալատականներէն ոմանք նշանակալից քմծիծաղով մը աչք կ'ընէին իրարու, երբ թագաւորը դարձաւ ու ըսաւ անոնց,

Honni soit qui mal y pense!

Ամօ՛ք անոր որ բանը գէշ կը մեկնէ:

Ու այդ խօսքը, ոսկեթել տառերով հիւսուած, նշանակն ու զարդը եղաւ Ծնրակապի Կարգին, (Order of the Garter) զոր հետեւեալ օրն իսկ հիմնեց Եղուարդ Գ., եւ որուն անդամները միայն, սակաւաթիւ բախտաւորներ, կ'արժանանան համանուն գերապանծ շքանշանին

Թէ այդ դասը ի՞նչ ազդեցութիւն գործեց Անգլո-Սաքսոն ազնուականութեան վրայ՝ հետաքրքիրներուն կը թողում քննել ու հասկնալ:

Իմ բաղձանքս ու մաղթանքս այն է որ Հայ ընկերութեան ամեն խաւերուն մէջ արձագանգ գտնեն այդ միեւնոյն բառերը,

Ամօ՛ք անոր որ բանը գէշ կը մեկնէ:

Մենք ամենքս ալ մեր կեանքին մէջ այս կամ այն ձեւով կ'ունենանք Եղուարդ Գ.ի փորձառութիւնը, մեր ալ ծառայութիւնները սխալ կը հասկցուն յաճախ, մեր ալ շարժումները կամ արարքները գէշ կը մեկնուին:

Իբրեւ սովորական մահկանացուներ՝ ամենքս ալ անշուշտ սխալական ու մեղանշական ենք, եւ զերծ չենք կրնար մնալ քննադատութենէ: Ցաւալին այն է սակայն որ մեզ դիտողները շատ անգամ կազմ ու պատրաստ են դատելու ոչ միայն գործը, այսինքն ակներեւն ու թանձրացեալը, հապա նաեւ՝ անոր շարժառիթը, այսինքն՝ անտեսանելին, վերացեալը: Անոնք շատ չեն զրադիր իրողութիւններով, եղելութիւններով, ապացոյցի կամ փաստի ալ պէտք չեն տեսներ, հապա ուղղապէս կը դիմեն քմածին մեկնութիւններու, վարկաբարդի բացատրութիւններու, մեր սրտին ծաւրերը կը քրքրեն, մեր հոգիին գաղտնիքներուն կը թափանցեն, ու անվրէպ չարիք կը գտնեն հոն, չարիք միայն:

Օրինակ կ'ուզէք:

Դուն գործի տէր մարդ մըն ես, քիչ շատ դրամ ունիս: Բարոյական վայելքներէ կ'ախորժիս, մարդասիրութեան հերոսներուն օրինա-

կովը կը ներշնչուիս, ազգիդ ծառայելու, նը-
մաններուդ օգնելու պարտականութիւնը կ'ըզ-
գաս, ու այդպէս նիւթական զոհողութիւններ
կ'ընես այլեւայլ ձեւերու տակ: Բայց կը դտնը-
ուին մարդիկ որոնց համար անարժէք բաներ
են ըրածներդ. անոնք սնափառութեան համար
են, եւ կամ եսական նկատումներու, տարբեր
հաշիւներու վրայ հիմնուած ցոյցեր...:

Մտաւորական մըն ես: Կը կարգաս, կ'ու-
սումնասիրես, մեծ հոգիներու պատգամը կը
լսես, բարձր իմացականութիւններու լուսովը
կ'առաջնորդուիս, ու քեզի համար որոշ գաղա-
փարներ, համոզումներ կը կաղմես: Եւ ահա
երեւան կ'ելլեն մարդիկ, որ թէեւ քեզ հասկնա-
լու կարողութիւնը կամ պատեհութիւնը չունին
եւ որ սակայն գոեհիլի դիտումներ կը նշմարեն
արտայայտութիւններուդ խորը, անազնիւ դըր-
դապատճառներ կը տեսնեն լեզուիդ տակը:

Հանրային աշխատաւոր մըն ես: Սրտանց
կը հաւատաս այս կամ այն օգտակար նպատա-
կին. անոր կը նուիրես ժամանակդ, խելքդ, հո-
գիդ. անոր յաջողութեան մէջ կը փնտռես քու
հաճոյքդ, երջանկութիւնդ: Ու ահա ղեմացդ
կը տնկուին մարդիկ՝ որոնց աչքին բոլոր աշ-
խատանքդ կեղծաւորութիւն է, ամբողջ անձ-
նուիրութիւնդ՝ շահախնդրական հնարք մը...:

Կրնայի դեռ շատ երկարել օրինակներու
ցանկը, ու այդ ողբալի երեւոյթը մատնանշել
ուրիշ շրջանակներու մէջ ալ, — ընկերական,

առեւտրական, ընտանեկան եւն.: Կարծես չար
հրեշտակներ պար կը բռնեն մեր գլխուն վերեւ
խէթ ու կասկած ծաւալելու բոլոր՝ անոնց դէմ
որ քիչ մը անձանօթ են մեզի:

Իրաւ, այս աշխարհս արդարներու, սուր-
բերու օթեւան մը չէ. չարիքն ու չարերը, կեղ-
ծիքն ու կեղծաւորը իրականութիւններ են.
Մեփիստոփելի, Թարթիւֆի, ձէքիլի տիպար-
ներ կան հոս ու հոն: Բայց եւ այնպէս մտածին,
երեւակայական բաներ չեն ազնիւն ու բարին
ալ: Քաղաքային օրէնքին համեմատ ամեն ոք
հաւասարապէս պարկեշտ է մինչեւ որ հակա-
ռակը հաստատող փաստեր մէջ բերուին: Նոյն
հայեացքը պէտք է տիրէ հանրային դատարա-
նին մէջ ալ: Ուղղամտութիւնը, արդարութիւնը
երկնատուր շնորհներ չեն քեզի կամ քու սի-
րածներուդ յատուկ. այդ առաքինութիւններով
կրնան փայլիլ ուրիշներ ալ, խնդիր չէ թէ ա-
նոնք քեզի անձանօթ կամ անհաճոյ անձեր ե-
ղած ըլլան:

Անյիշատակ ժամանակներէ իվեր՝ բարո-
յական ու կրօնական օրէնքներու վարդապետ-
ները կը ջանան ազնուացնել մարդէակը, անոր
մէջ արծարծելով ճշմարտասէր, արի ու անձ-
նուէր հոգի մը: Եթէ այդ օրէնքներն ոյժ մը
ունին՝ ի հարկէ պիտի արդիւնաւորուին իրա-
կան կեանքի մէջ: Եկուր տես որ մեզմէ շատեր՝
ճշմարտութիւնը կը քարոզեն, ու կ'ուրանան
ճշմարտասէրին գոյութիւնը. արիութիւնը կը

ժառանգանքն բայց կը կասկածին արիական
գործերու վրայ, անձնութիւն կ'աղաղա-
կեն բայց չեն հաւատար որ մէկը անձնուէր ե-
ղած ըլլայ: Հակասական ու անբացատրելի մը-
տայնութիւն մը չէ՞ ասիկա:

Հին, խաւարին դարերէ մինչեւ հիմա որ-
չա՛ր ազնիւ հոգիներ, որչա՛ր բարձր հանճար-
ներ զոհուած են չարամտութեան Մողոքին.
Ի՛նչ գեղեցիկ յղացումներ, ի՛նչ հոյակապ խո-
յանքներ զարնուած են այդ մահաբոյր խորշա-
կէն: Աշխարհս առջի աշխարհը չէ սակայն, ու
այս լուսաւոր օրերուն մէջ մեղմէ կ'ակնկալուի
որ աւելի՛ յստակ աչքով նայինք իրողութիւն-
ներու վրայ, ու մանաւանդ աւելի՛ խղճամտո-
րէն կատարենք մեր դատաստանները: Քննու-
թեան առնենք ուրիշին խօսքերն ու գործքերը
միայն, ու թոյլ չըտանք որ մեր դատողութիւնը
խաթարուի կանխակալ կարծիքներով: Այդ ու-
րիշը թերեւս կը սխալի իր կարծիքներուն կամ
գործունէութեանը կերպին մէջ. մատնանչե՛նք
սխալը, եթէ բաւական վստահ ենք մեր խելքին,
բայց անոր չը վերագրենք այս կամ այն վատ
գիտումը, ընդունինք որ անիկա ալ կրնայ մըղ-
ուած ըլլալ ազնիւ շարժառիթներէ:

Ամօ՛թ անոր որ բանը գէշ կը մեկնէ:

ՆՈՐ ԴԱՍ ՄԸ

(Մայիս 8, 1915)

Ապրիլ 25ին Վեհ. Կաթողիկոսը էջմիածի-
նէն հեռագրով դիմեց նախագահ Ուիլսընին,
եւ Ամերիկեան կառավարութեան միջամտու-
թիւնը խնդրեց՝ դադրեցնել տալու Վանի եւ
չըջակայից մէջ Հայերու դէմ սկսած խժեժա-
կան արարքները: Ուաշինկթընի Ռուսական
դեսպանն ալ, Բեդրօկրատէն հասած հրահանգի
մը վրայ՝ Արտաքին Գործոց Քարտուղար Պրա-
յէնին մօտ ոյժ տուաւ Հայոց Կաթողիկոսի
խնդրանքին:

Այս լուրին վրայ ամենէն առաջ կը զգանք
տաղնապի եւ կսկիծի տալաւորութիւն մը, եւ մեր
պարտականութիւնը՝ քաղաքացի Հայերու ա-
նունով ալ Ամերիկեան կառավարութեանէն
խնդրելու ազդու գործողութիւն մը:

Բայց իրողութիւնը կը պարունակէ ուշա-
գրաւ կէտ մը, զոր չենք կրնար աննկատ թո-
ղուլ:

Ռուսական սահմանագծէն քիչ հեռու, Վա-
նի նման բացառապէս բաղմահայ չըջանակի մը
գիւղերը ջարդի եւ աւարի կը մատնուին, եւ

Ռուս կառավարութիւնը զինուորական օգնութիւն հասցնելու անկարող՝ կը հարկադրուի բաւականանալ զիւանազիտական միջոցներով, — Հայոց Կաթողիկոսի խնդրանքին ոյժ տալով:

Ասիկա դաս մըն է, չենք գիտեր քանի՛ երոբդը, մեզի սովորեցնելու, նախ՝ որ անտեղի ու վտանգաւոր են վաղաժամ ակնկալութիւնները, ընդոստ վճիռները: Շատոնց իսկ, մեզմէ ոմանք քաջապատահ չեւտելով կը պնդէին որ քանի մը օրէն կամ շաբաթէն աչսինչ կամ աչսինչ դէպքը պիտի պատահի, — եւ այդ հաւատքին համեմատ ալ գործել կը փորձէին: Ահա ինը ամիս է կը շարունակուի ընդհանուր պատերազմը, վեց ամիս է որ Թուրքիա սկսած է թշնամական գործողութեանց, իսկ Ռուսական բանակը ոչ միայն չըմտաւ Թուրքիոյ սահմաններէն ներս, հապա նաեւ չըկրցաւ արգիլել Հայերու ջարդը տեղ տեղ, թէ՛ Ատրպատականի, եւ թէ՛ նոյն իսկ Ռուսական հողի վրայ:

Երկրորդ բանը զոր այս դասը մեզի կը յիշեցնէ՝ մեր ողբալի տգիտութիւնն է, կամ տաւապալման յաւակնոտութիւնը, մեր «մարտական» ոյժերուն, «ռազմական» հնարաւորութիւններուն նկատմամբ: Մարդ կ'ապշի, կը զարհուրի, տեսնելով որ աղաղակող իրականութեանց առջեւ իսկ կը գտնուին մարդիկ, — եւ հասուն տարիքի, եւ պատասխանատու դիրքի տէր մարդիկ — որ զգուշական խորհուրդները կ'արհամարհեն, կամ զիւանազիտական մի-

ջոցները կը հեզնեն, եւ նորադարձ աղանդաւորի մը յամառութեամբ, եւ հրապարակով, կը քարոզեն այն տեսակ բաներ, զորս Ռուսական պետութիւնն իսկ անկարելի կը գտնէ այս պահու: Ամենէն պարզ թուարանական գործողութիւնը եւ ամենէն հասարակ ողջմտութիւնը, պէտք էր շատոնց համոզած ըլլային զմեզ թէ սոսկ ճանկերով, երգերով գործ չըտեսնուիր, — եւ թէ աշխարհին մէջ հայ նիւթական ոյժ ըսուած բան մը, որուն զիմադրելու համար բաւական չափով նիւթական պէտք պէտք է:

Իրաւ, ընկճուած ու չարչարուած ամեն ժողովուրդի պէ՞տք մերինն ալ բնական հակում ունի՝ երեւանկայելու իրեն նպաստող անդոյ՝ դոյրութիւններ, — եւ խանդավառուելու հին ու հեռաւոր հերոսական օրինակներէ, որոնց մէկ մասը գոնէ վիպական գրոյցներ են: Բայց անոնք որ առաջնորդութիւնը ստանձնած են՝ զիտնալու են որ կարելի՞ չէ անպատիժ խաղալ երկաթէ ճշմարտութիւններու, եւ բիրտ իրականութիւններու հետ: Պատմութիւնը կը վկայէ թէ մարդարէին հրաշունչ լեզուն, եւ բանաստեղծին սայրասուր գրիչը աղէտներու միայն առաջնորդած են՝ երբ անոնց ետին չէ գտնուած հաշուող ու չափող զօրավարը:

Վտանգներուն զիմադրելու հարկը բնադրական է, պայքարի մէջ յաղթանակելու բաղձանքը տիեզերական է խնդիրը սակայն կը կայանայ միջոցներու ընտրութեան վրայ. հո՛ն է որ

պէտք կայ խելքի: Ներկայ ընդհանուր պատկերազմի մէջ չէզոքութիւնը պահող ազգերուն ամենն ալ կը տազնապին ներքին հրայրքով, կ'ուզեն գործել, եւ իրենց շահերուն համար կռուիլ, բայց դեռ չեն համարձակիր քայլ առնելու, դեռ հաշուելու ու չափելու վրայ են, չեն ուզեր զուր տեղ զոհողութիւններու հարկադրուիլ կամ վտանգներու մատնուիլ: Այն օրէն իվեր որ Տարտանէլի առջեւ երեք մարտանաւները ընկղմեցան՝ Անգլիոյ մէջ բուռն աղմուկ փրթած է Ծովային Նախարար Չըրչիլի դէմ: Պէտք էր խնայել Պետութեան այդ ոյժերուն, կ'ըսեն քննադատները, պէտք էր ուրիշ միջոցներ ձեռք առնել: Կէտք չէր աճապարել եւ յախուռն գործողութեամբ զոհել այդ մարտանաւները:

Մեր գրողներն ու խօսողները որչա՞փ աւելի խնամքով ի հաշիւ առնելու են մեր վիճակը եւ մեր կարողութիւնը...

“TIGRANES THE ARMENIAN”

(ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԻԳՐԱՆԸ)

(Յունիս 26, 1915)

Խօսքը մեր մեծ Տիգրանին վրայ է, որ հայկական Կայսրութիւն մը հիմնեց Քրիստոսէ 60-70 տարի առաջ, եւ իր աներոջը, Միհրդատի հետ միասին յաղթական դուռ տուաւ Հռոմի հօրը բանակներուն դէմ:

Եկուր տես որ այդ անունը, եթէ մէկ կողմէ ազգային փառասիրութիւնս կը գգուէ՝ միւս կողմէ միտքս կը խռովէ պատրանքի մը անախորժ վերյուշումովը:

Շատ տարիներ առաջ, դեռահաս երիտասարդութեանս շրջանին, ուրիշ շատերու պէս ես ալ սրտատրոփ ու խանդակաթ հետաքրքրութեամբ կը պըպտէի Անգլիերէն գրքերը, «Հայ» ու «Հայաստան» բառերուն համար: Ու օրին մէկը երբ Լորտ Պէյզլնի «Փորձեր»ը կը կարդայի՝ «Ազգերու ճշմարիտ մեծութեան վրայ» խօսող ճառին մէջ աչքիս առջեւ եկան սա երեք

բառերը, որ սիրականի մը տեսքին պէս հրրճ-
ուանքով համակեցին զիս,—

Tigranes the Armenian.*

Ի՞նչ բախտաւորութիւն, ի՞նչ պատիւ: Մեր
մեծ թագաւորին, «արքայից արքայ» Տիգրա-
նին վրայ է որ կը խօսէր Անգլիացի փիլիսոփայ
քաղաքագէտը, սֆօլսպոլիք վարդապետութեան
քանդիչն ու փորձառական մեթոտին հիմնա-
դիրը:

Շո՛ւտ հասաւ սակայն յուսախաբութիւնը,
դառն ու կծող: Գրուածքին նպատակն էր բա-
ցատրել թէ ազգի մը իրական մեծութիւնը թիւի
ու երեւոյթի մէջ չէ, հասկա՛յցովն ու պատե-
րազմիկ անհատներու մէջ: «Պարսպապատ քա-
ղաքներ, մթերալից զինարաններ, ազնուացեղ
ձիեր, կառքեր, փիղեր, հրազէններ, թնդա-
նօթներ, եւն. եւն., բոլոր ատոնք առիւծի մոր-
թով ոչխարներ են, եթէ ժողովուրդն իր ծնուն-
դով ու տրամադրութեամբ քաջ ու ռազմական
չէ:» Այս ըսելէ վերջ՝ Լորտ Պէյզըն իրբեւ օրի-
նակ մէջ կը բերէ մեր Տիգրանը, անոր համար
որ նա չափազանց մեծ նշանակութիւն տուած
էր իր սեփական ոյժերուն, մինչ արհամարհոտ
վերաբերում ունէր իր հակառակորդներուն:

*BACON'S ESSAYS.—On the True Great-
ness of Nations.

նկատմամբ: Ու այդ տարապայման ինքնավա-
տահութեան մէջ իր 400,000 հոգինոց բանակէն
չըջատաւորուած՝ նա բլուրի բարձունքէն յոխոր-
տալից ու հեզնական ակնարկ մը դարձուցած
էր Հոռոմայեցի արչաւախմբին վրայ, ըսելով,—
«Եթէ ատոնք լրտեսներ են՝ խիստ չատ են, իսկ
եթէ զինուորներ են՝ խիստ քիչ են:»

Իր մեծագործութեան հաւատքովը տողոր-
ուած՝ Տիգրան չէր ըմբռներ թէ համեստ երե-
ւոյթները կրնան ոյժ պարունակել, եւ կամ իր
հակառակորդներն ալ կրնան առաւելութիւն-
ներ ունեցած ըլլալ: Ու հետեւանքն այն եղաւ
որ հայկական մեծ բանակը խորտակուեցաւ
16,000 Հոռոմայեցիներու հարուածին ներքեւ,
ու նորաչէն ոստանին, Տիգրանակերտի դռները
բացուեցան Լուկուլլոսի առջեւ:

Ահա թէ ինչո՛ւ համար Հայոց թագաւորը
օրինակ կը բերուէր աշխարհավարներու առ-
ջեւ, իրբեւ վեհապետ մը, որ սխալ ըմբռնած
էր ճշմարիտ մեծութիւնը:

Շիտակն ըսելով դեռ չեմ հաշտուած Լորտ
Պէյզընի հետ: Դեռ չեմ կրցած իրեն ներել որ
հին ազգերու պատմութեան հազարաւոր էջե-
րուն վրայ եւ հարիւրաւոր ինքնակաշնորու
շարքին մէջ՝ անիկա մեր Տիգրանն է գտեր,
հասարակաց ատեանին առջեւ դատաւիտելու,
Հայ ցեղի զինուորական ու քաղաքական փառ-
քը նսեմացնելու...: Բայց միւսնոյն ատեն,
անկեղծ ըլլալու համար ըսեմ որ, այս օրինա-

կին մէջ կայ թելադրական բան մը, տրամա-
խոհական օղակ մը, որ կը բացատրէ ասիական-
նութեան տարրին ուժգնութիւնը մեր բարքե-
րուն մէջ, — մեծամոլ, յաւակնոտ ու անհատա-
պաշտ հակումը մեր խառնուածքին մէջ: Ուրիշ
խօսքով՝ պատմական իրողութեան այդ անողոք
փաստին մէջ կը նշմարուի Հայուն ժառանգա-
կան ԽՍԸ:

Ա՛հ, Մեծն Տիգրան իրական մեծութիւն մը
ունէր վերջապէս, հակառակ իր սխալ ըմբռնու-
մին, ու ձախող ռազմավարութեան. անիկա
հզօր բանակ մը կազմէր, կայսերական պետու-
թիւն մը հիմնէր, ու իր առջեւ թագաւորներ
խոնարհեցուց. բայց իրմէ ասդին որչա՛փ Տիգ-
րաններ ալ ունեցած ենք, եւ ունինք, — աննշան,
միջակ, հասարակ մահականացուններ, միանգա-
մայն բարձրայօն ու կոկողավիզ, — մարմնա-
ցո՛ւմ Հայու Եսին:

Ե՛սը: Ի՞նչպէս սահմանել, որակել այս
բառը: Եսը մեր ներքին աշխարհէն բարձրացող
ձայնն է որ կ'աղաղակէ. «Ես մեծ եմ, ես պատ-
ուարժան եմ, ես գերազանց եմ»: Եւ հետեւա-
բար՝ ստորադաս դիրքի ու խոնարհագոյն դա-
սի կը պատկանին բոլոր անոնք որ մեզի հետ են
կամ մեզի դէմ:

Ընկերական կազմակերպութեան մը եւ հա-
ւաքական մարմինի մը համար կա՞յ աւելի հիւ-
ծիչ մանրէ մը քան այդ այլամերժ Եսը: Հայ
կեանքն ունեցա՞ծ է ատկէ աւելի աղիտաբեր

թշնամի: Եսն է որ նուաճեց նոյն Տիգրան Մեծի
հարազատ որդին, ու հայրադաւ մատնիչ մը
դարձուց զայն Հռոմայեցի զօրավար Պոմպէոսի
ձեռքը: Այդ կիրքն է որ շատ անգամ մթազնեց
Հայաստանի նախարարներուն տեսողութիւնը,
խաթարեց Կիլիկիոյ պարոններուն դատողու-
թիւնը, ու անոնք գլուխ վերցուցին ազգային
վեհապետին դէմ, իրարու վրայ սո՛ւր քաշե-
ցին...:

Փակենք հին պատմութեան էջերը. դիտենք
մեր ներկայ շրջանը: Ափսո՛ս. Հայ հոգին դեռ
կը ճնշուի Եսին ծանրութեան ներքեւ, կը տա-
ռապի կեղծ մեծութեան ու սին փառքի տեն-
ջանքովը: Եւ ի՞նչ անհարկի ճիգեր, ի՞նչ ողբա-
լի ոգորումներ: Լրագրական թղթակիցը վար-
պետ զրազէտի հովեր կ'առնէ, դպրոցական ու-
սանողը հեղինակաւոր ձայնով կը ճառէ, նոր-
ընծայ արեղան եպիսկոպոսի տիտղոս կ'ակնկա-
լէ, երէկուան վարդապետը կաթողիկոսութեան
աչք կը տնկէ. ամեն գործիչ հերոս մըն է կամ
դիւանապետ. ու ամեն ատենախօս՝ հոռտոր
մըն է կամ տրիրուն: Հայրենիքի փրկութեան
դատին մէջ ալ ամենազօր է միեւնոյն Եսը: Ա-
մեն ոք գործի գլուխ է կամ խօսքի տէր. ամեն
ոք առաջնորդ: Մենք ազգ մըն ենք՝ սոսկ երե-
ւելի դէմքերէ, տիտաններէ թաղկացած. բա-
նակ մըն ենք՝ որուն մէջ աւելի մեծ թուով
սպայ կը գտնուի քան հասարակ զինուոր:

Չը զարմանանք ուրեմն եթէ ազգային ճղը-

նաժամի օրերուն մէջ ալ Համերաշխութիւնը սոսկ բառ կը մնայ, ու Կարգապահութիւնը երա՛զ: Մենք մարդ ունինք որ քառորդ դարէ ի վեր «նախագահ»ն է կազմալուծուած, մեռած «Հայկական Ընկերութեան» մը, որովհետեւ այդ տիտղոսը դոհացում կուտայ իր սրտին: Մենք մարդ ունինք, — նշանաւոր, ազդեցիկ, ու ազդասէ՛ր մարդ — որ պատրաստ է «Արքայութիւնն ալ քանդելու եթէ իր ձեռքով չէ որ պիտի բացուի անիկա հայ ազգին առջեւ»: Մենք մարդ գիտենք որ հեռացած է այս կա՛մ այն կազմակերպութենէն եւ զայն կործանելու կ'աշխատի, որովհետեւ մեծամասնութեան քուէն չէ տրուած իրեն, կամ որովհետեւ իր պատգամը չէ յարգուած: Մարդ ալ գիտենք որ մրցումի ասպարէզին վրայ յաջողելու, եւ կամ վրէժլուծելու համար զրպարտութեան զէնքին դիմած է, եւ կամ մատնութիւններ կատարած...:

Կ'ուզե՞նք որ մեռնի այդ Եսը, ախտավարակ ու մահաբոյր Եսը, — համեստ ըլլանք. մեր անձնական ձիրքերուն արժէքը չափաւորենք:

Այլապէս՝ Հայութեան բաժին պիտի մնայ ձախտուածքի դառն բաժակը:

«ԵՍ»

(Օգոստ. 21, 1915)

Նորէն եսը, հայկական եսը: Ու դժնդակ տպաւորութեան մը ներքեւ է որ նորէն կը դառնամ այդ նիւթին:

Այս երկրին մէջ բարձր դիրքի վրայ գտնւող օտարազգի անձնաւորութիւն մը՝ որ միշտ համակիր եղած էր Հայերուս՝ վերջերս կը մերժէ խնդրանք մը, Հայերուս օգտին ուղղուած: Խնդրանքին կատարումը մասնաւոր զոհողութիւն չէր պահանջեր իրմէ, ոչ ալ ոեւէ առարկութիւն կը վերցնէր:

Անուղղապէս կատարուած հարցումփորձերէն կը հասկցուի որ մարդը այսօրերս սկսած է աւելի վերապահօրէն, չըսենք ցրտօրէն, վերաբերուիլ Հայերուս նկատմամբ: Պատճառը ի՞նչ է եղեր կը կարծէք: Այն թէ Ամերիկայի Հայերը անմիաբան են, անհամերաշխ են, իրարու դէմ կը կռուին: Այո, ճիշդ այս պահուս, մահու եւ կենաց պայքարին մէջ ալ, այդ անձը ղեմուճներ ստացած է յանուն Հայութեան, Հայերու կողմէ, բայց անջատ անջատ, ու իրարու հակառակ ուղղութեամբ:

Ու մարդը կը դարձանայ, կը չփոթի: «Ուրո՞ւն հետ է իմ գործս. հայ ժողովուրդն այս երկրին մէջ արդեօք չունի՞ պատասխանատու վարիչներ, որոնց հետ կարենամ խօսիլ վստահօրէն: Եթէ չկան այդ տեսակ մարդիկ, եթէ հայերը դեռ այնչափ չեն զարգացած որ իրենք զիրենք պատշաճօրէն կազմակերպեն՝ ուրեմն անպատեհ է որ ես ալ շատ մօտենամ անոնց»: Ահա տրամախոհութիւնը այդ անձին, եթէ ոչ անոր բառացի արտայայտութիւնը:

Վերլուծենք խնդիրը, եւ պիտի գտնենք որ միարանութեան արդեւքը Հայուն Եսն է, զիրքի եւ փառքի սին մտահոգութիւնն է, ըլլա՛յ անձնական, ըլլա՛յ խմբական:

Օ՛հ, խորունկ ու վտանգաւոր վէրք մըն է ատիկա Հայութեան մարմինին մէջ, որ մահացու պիտի դառնայ վերջապէս: Եւ եթէ անոր դարմանումին համար գերազոյն ու անմիջական ճիգեր չի կատարուին այսօր, չենք զիտեր թէ ալ ե՞րբ եւ ինչպէ՞ս պիտի դայ ժամանակը:

Մենք մեծապէս պիտի մխիթարուէինք, պիտի սրտապնդուէինք եթէ այդ ախտաւոր երեւոյթը յատուկ ըլլար միայն Նոր Աշխարհի Հայութեան: Ո՛չ. նոյն դանդատն է որ կը լըսուի ամեն կողմէ. վէճի եւ ոգորումի միեւնոյն աղմուկն է որ կը հասնի ամեն հայաբնակ կեդրոններէ, Կովկասէն, Պալքանէն, Եգիպտոսէն...:

Զէինք ակնկալեր, չէինք ալ փափաղիր որ մենք Հայերս անպայմանօրէն միարանինք ամեն բանի մէջ, ամեն դադափարի շուրջը, ամեն ծրարադրի համար: Ազատ ու քաղաքակիրթ ազգերու մէջ ներքի է տարակարծութիւնը՝ ըմբռնումներու, համոզումներու, ճշտումներու մասին, եւ հետեւաբար բնական է գոյութիւնը այլազան դրութիւններու եւ մարմիններու: Բայց բարեկա՛մս, ո՞րն է այն հիմնական պատճառը որ այս պահուս կընայ բանաւորապէս բաժնել զմեզ իրարմէ: Մենք հիմա չունինք խնդիր մը, կրօնական կամ իմաստասիրական, բնկերական կամ վարչային, որուն լուծումը տեղի տուած ըլլայ վիճարանութեանց: Զունինք նաեւ պաշտօնական զիրքեր, որոնց նիւթական հասոյթին համար թեկնածուներ առաջ եկած ըլլան, հասկանալի շահասիրութեամբ մը: Այս վայրկեանիս՝ անսահման օգնութեան ու անպայման ծառայութեան գործեր միայն կան մեր առջեւ, արիւնի ու կրակի մատնուած Հայրենիքը փըրկելու համար: Զոհողութիւններ կը պահանջուին մեր ամեն մէկէն, եւ զոհողութիւններուն ամենէ առաջինը պէտք է ըլլայ՝ մեր Եսին գոհողութիւնը:

Հասկնա՛նք այս ճշմարտութիւնը, ու ա՛յնպէս ճամբայ իյնանք դէպի նպատակակէտը: Մինչեւ որ չը գիտնանք մեր չափն ու սահմանը, ի բա՛ց չը թողունք նախապատիւ զիրքերը,

մինչև որ չը գոհանանք հասարակ զինուորի պաշտօններովն ու չը հետևինք արժանաւոր հրամանատարին՝ մեզի անկարելի պիտի ըլլայ զօրաւոր ճակատ մը կազմել, ու Հայութիւնը բնաջնջումէ փրկել:

Եսը, — ահա ներքին թշնամին, որուն դէմ պէտք է ցցուիլ ամենէն առաջ: Ուրիշ բառով՝ Մեծամտութիւնը, որուն զրփող դրդումին տակ կը խաթարի մեր դատողութիւնը, ու մեր աչքին առջև գերազանցօրէն կը բարձրանայ մեր անհատականութիւնը: Ու այդպէս՝ մէկի տեղ տասնեակ առաջնորդներ դրօշ կը պարզեն, ու մէկ ձայնի տեղ՝ բազմատեսակ աղաղակներու խփալուր արձագանգը կը հասնի ամեն կողմէ:

Եթէ անմիաբանութիւնը ազգային դժբախտութիւն մըն էր, կամ նախատինք մը, անցեալին մէջ՝ անիկա ներկայ ժամանակիս համար մեղք մըն է աններելի, ոճի՛ր մը: Հայ ժողովուրդը պէտք է որ սոսկումով նայի անոր վերայ, ամենէն վտանգաւոր թշնամիի մը պէս: Բարոյական ոյժ մը կայ որ ազգերու ճակատադրին վրայ կ'ազդէ, եւ որ կրնայ արդիւնաւորուիլ միմիայն կազմակերպեալ գործունէութեան շնորհիւ: Ազգ մը որ չը կրնար ցուցադրել այդ ոյժը՝ ենթադրել կուտայ խոնարհ դիրք մը քաղաքակրթութեան սանդուխին վրայ, եւ կը զրկուի համակրանքէ, յարգանքէ: Լեհաց թագաւորութեան անկումը Լեհ ղեկավարներու

պառակտումին հետեւանքն էր աւելի՝ քան թէ թշնամի բանակներու գերազանցութեան: Յոյները, իրենց ազատութեան առաջին թուականներուն մէջ ձեռք պիտի բերէին աւելի փայլուն յաջողութիւններ եթէ իրենց ներքին կռիւները դայթակղութիւն պատճառած չըլլային: Հին Յունաստանի մտաւորական փառաւոր հրեշտակները բաւական չեղան Եւրոպայի հանրային դատաւճիռէն փրկելու Նոր Յունաստանի անդրանիկ գործիչները: Անոնցմէ շատեր ճանցուեցան իրրեւ կուռաղան, պոռոտախօս, անձնահաւան մարդիկ, անընդունակ՝ հաւաքական գործունէութեան եւ կազմակերպեալ ազգապաշտպանութեան: Հիասթափ եւ յուսախար մեռաւ մինչև իսկ Լորտ Պայրըն, Հելլենական ազատութեան երգիչն ու մարտիրոսը:

Լուրջ պատճառներ ունինք մենք ալ, վախճանալու հանրային դատարանի վճիռէն, եթէ չը խելարերինք անյապաղ: Այն անձնաւորութիւնը որուն ակնարկեցի յօդուածիս սկիզբը՝ իր տեսակին մէջ միակը չէ: Գիտենք ուրիշներ ալ, որ տարիներով հայ ազգին բարեկամ ու հայ դատին ջատագով հանդիսանալէ յետոյ՝ հիմա խուսափողական դիրք կը բռնեն, մեր տեղու-թիւններէն տաղտկացած, մեր իրերամարտ, կեդրոնախոյս, եւ անկարգապահ ձգտումներէն ձանձրացած: Ոչ ոք պիտի ուզէր նուիրուիլ դատի մը որ չը ներշնչեր յաջողութեան յոյս. եւ ոչ

որ պիտի ուզէր օգնել Թարուկ ժողովրդի մը որ
կը մեղանէ՛ Վրկութեան օրէնքին դէմ, — որ չը
գիտեր միաբանիլ, կազմակերպուիլ:

Ասկէ քսան տարի առաջ Անգլիոյ արտաքին
գործոց նախարարը, Լորտ Քիմպլըրի, նշանա-
կալից զարմանքով մը ըսած էր, — «Միթէ՞ այս-
չափ խոշոր հայ դադթականութիւն մը կայ Լոն-
տոնի մէջ»: Որովհետեւ՝ հայկական խնդրոյն
համար իրմէ ունկընդրութիւն խնդրած էին ի-
րարու ետեւէ չորս տարբեր մարմիններ — Հայ
Հայրենասիրական Միութիւնը, Անգլո-Հայկա-
կան Ընկերութիւնը, Հայկական Պաշտպանու-
թեան Ընկերութիւնը եւ Հայկական Դաշնակ-
ցութիւնը (Armenian Alliance): Ինքնին կը մա-
կարբրուի թէ ի՞նչ կշիռ ու հեղինակութիւն
կրնային վայելել այդ մարմինները, եւ անոնց-
մէ ի՞նչ կրնային օգտուիլ Հայն ու Հայկական
դատը:

Լոնտոնի Հայութիւնը կ'երեւի թէ փրկը-
ւած է փրկիչներու անբաղձալի բազմութենէն,
եւ հիմա իր գործերը կը վարէ «Միացեալ Ընկե-
րութեան» մը ձեռքով: Ծնորհաւորելի յաջո-
ղութիւն մըն է ատիկա: Այդ օրինակին թո՛ղ
հետեւին ամեն երկրի հայ դադութները, ու
դարմանեն Նսին բազմատեսակ չարիքները:

Եւ հայ ժողովուրդը, ի՛նքն իսկ պէտք է
ըլլայ բուն ախտաբոյժը ամեն տեղ: Մահաբեր
մանրէները կը ճարակին հոն միայն ուր աճու-
մի պայմաններ կան: Բարոյական խօթութիւն-
ներն ալ չեն կրնար ծաւալ դռնէլ այն ազգին մէջ
որ զիմադրական ոյժ ունի: Ժամանակն է որ
Հայ ժողովուրդը խորչանքով նայի Նսի մեծ ու
պղտիկ մարմնացումներուն վրայ: Ժամանակն
է որ կարգապահութիւնը տիրէ մեր մէջ, ու
վերջնականապէս փակուի քմահաճոյքներու,
սնափառութիւններու թուականը:

ՀԻՆ ԹՇՆԱՄԻՆԵՐ ՆՈՐ ԴԷՄՔՈՎ

(Նոյ . 27 , 1915)

Ասկէ քանի մը չարաթ առաջ հեռադիւրները ծանուցին թէ հայ կամաւորներու խումբեր կազմուելու վրայ են Իտալիոյ մէջ, եւ թէ անոնք Թուրքերուն դէմ պիտի կռուին Գնդապետ Թորգոմի հրամանատարութեան ներքեւ:

Մեզմէ ոմանք այդ լուրէն խանդավառուած՝ փառաբանեցին Գնդապետ Թորգոմը: Անոնք հաւանօրէն պէտք չը տեսան հարցնելու թէ այդ խումբերը ուսկի՞ց դուրս պիտի գան, — Իտալիոյ այսօրուան ափ մը Հայերուն չարքերէ՞ն, Ս. Ղազարու մենաստանին կրօնաւորներէ՞ն, թէ ասկէ դարեր առաջ Վենետիկ կամ Լիվոռնօ ապրող մեր ազգակիցներուն գերեզմաններէն...:

Եւ ի՞նչ հարկ կար այդ բաները հարցնելու, քննելու, ի՞նչ պէտք կար անըջային հաճոյքներու պատրանքը փարատելու, կամ օղակառօյց գղեակներու չէնքը խորտակելու:

Ու անոնք ծափահարեցին Գնդապետ Թորգոմի հերոսական ժէսթը...:

Անշուշտ գտնուեցան ուրիշներ ալ որ թե-

րահաւատի աչքով կարդացին լուրը եւ գլուխներն շարժեցին. բայց շա՛տ քիչեր էին որ ճշգրիտ ըմբռնեցին, ու մանաւանդ կրցան հրապարակել անոր իրական բնոյթը: Այս վերջիններէն էր Ամերիկահայ թերթ մը, Ֆրէզնոյի Նոր Կեանքը, որ Գնդապետ Թորգոմի վերաբերուած շարժումը որակեց իբրեւ անգործնական ու անկարելի, եւ անոր ընծայեց ձինկոյութեան պիտակը:

Կ'ըսուի թէ ձինկուլֆ անուն կրօնաւոր մը կար, Հին Ֆրանսայի Պուրկուտիա գաւառէն, որ նահատակուեցաւ Քրիստոսի 760 թուականին: Ասկէ սկսաւ Սուրբ ձինկօ անունը, հաւասարապատիւ լատինական Մարտին կամ Արէսին, որ էր Պատերազմի Աստուածը: Ոմանք աւելցուցին մը կը գտնեն ձինկօին եւ պարսկերէն ձէնկ (պատերազմ) բառին միջեւ: Աղբիւրը ինչ որ ալ եղած ըլլայ՝ հիմա այդ բառով մատնանիչ կ'ըլլան կռուաւոր, ազմկարար ու ռազմաշունչ մանդիկը: Ասկէ 38 տարի առաջ, Ռուսո-թուրք պատերազմէն վերջ, երբ Ռուսերը Կ. Պոլիս մտնելու կը պատրաստուէին՝ Անգլիոյ Թորքներէն, այսինքն պահպանողականներէն շատեր ոտքի ելան Թուրքերը պաշտպանելու, եւ Ռուսիոյ հասցէին կրակ ու բոց տեղալով՝ պատերազմ աղաղակեցին: Այն միջոցին էր որ Լոնտոնի զրօսարաններուն մէջ Ժողովրդականացաւ բանաստեղծ Մաք Տէրվուտի մէկ երգին այս նազարատը, — «Պատերազմ

չենք ուզեր, բայց ձինկօն փկայ (by Jingo) եթէ պատերազմիլ պէտք ըլլայ՝ մենք նաւերն ունինք, մարդիկն ունինք, դրամն ալ ունինք»։ Ու այդ թուականէն առդին՝ ձինկոյութիւնը հոմանիշ դարձաւ յոխորտանքի, մեծաբանութեան, սանձակոտորութեան...։

Եթէ ձինկօններ գտնուած են, ու այսօր ալ կը գտնուին, Անգլիացիներու մէջ, ինչպէս եւ Ֆրանսացիներու կամ Գերմանացիներու, նոյն խի թուրքերու մէջ՝ տարօրինակ բան չէ։ Անոնք պատերազմելու համար ունին նաւեր ալ, մարդիկ ալ, դրամ ալ։ Բայց ինչպէ՞ս հաշտեցնել այդ ոգին հայ իրականութեան հետ, մանաւանդ ներկայ իրականութեան հետ։ Ինչպէ՞ս բացատրել ձինկօ լեզէոնները որ մեր շուրջը կը պատեն, ու ձինկօյութեան հոգը որ կը սուրայ մեր գլխուն վերեւ։

Գրական գրօսանքի կամ ճարտասանական ձեւի համար չէ որ կը գործածեմ այս բառերը։ Տառապանքի ու արցունքի, կրակի ու արիւնի պատկերները մեր աչքին առջեւ են ամեն ժամ, ամեն րոպէ։ զուարճարանութեան կամ սրախօսութեան ատենը չէ։ Լրջօրէն, երկիւղածօրէն նայինք մեր չորս դին, ու հասկնանք մեր ըրածն ու ընելիքը։ Հայութիւնը հոգեվարքի մէջ է։ ամենքս ալ կը խոստովանինք։ Ի՞նչ է մեր առաջին գործը։ Կենդանական բնազդը, ընդոծին ու ինքնաշարժ ցնցումով մը, ամեն բանէ առաջ անձնապահպանութեան կը վազէ։

Ծովն ինկած մարդը, զօրեղ կամ տկար, կը մաքառի մահուան դէմ, լաստափայտին կը կառչի, գերան մը կը գրկէ, օձի՛ն կը փաթթուի։ Անբան անասունն անդամ փոթորիկի եւ հրդեհի վտանգներուն մէջ թաքստոց կը փնտռէ, գլուխը կը պարտըկէ, փախուստ կը փորձէ։ Կեանքն է ամենէն անուշ, ամենէն տիրական հրայրքը ասորոյ էակին մէջ։ Ճշմարիտ հերոսն ալ, խելացի ու զիտակից հերոսը, եթէ իր կեանքէն կը հրաժարի՝ սոսկ անոր համար է որ կը յուսայ իր անձնագոհութեամբ փրկել ռաբիշ շատերու կեանքը։ Այլապէս՝ անոր մահն ալ, թէեւ ինքնանուէր ու կամաւոր, բոլորովին անիմաստ պիտի ըլլար, ու իր ցեղին ու անոր շահերուն վնասակար։ Ուրեմն որչա՞փ աւելի զգուշօրէն եւ խղճմտօրէն պէտք է վարուիլ երբ խնդիրը կը վերաբերի ուրիշներու կեանքին, — մեր ազգայիններուն ու հոգեհատորներուն կեանքին։ Գացողները դացին. անոնց հայածական ու տարագիր մնացորդներն են որ պիտի հոգացուին հիմա. մեր նուիրական պարտքն է զանոնք սնուցանել, հաղուեցնել, տեղաւորել։ Հայութեան կեանքին յետին կայծերը վառ պիտի պահենք, անոր սառած երակներուն մէջ տաքուկ շունչ պիտի արծարծենք, ու մեր ձեռքէն եկած չափով անոր աղետակոծ գլխէն նոր փորձանքները պիտի հեռացնենք...։ Գործը հսկայական է, գերմարդկային ճիգեր կը պահանջէ, բայց եւ այնպէս՝ ստիպողական է,

եւ անյետաճգելի՛ր...: Մեր բոլոր ժամանակն ու կորովը հիմա պէտք է յատկացունին այդ նըպատակին: Եթէ երէկ պատերազմի դիրքին մէջ ալ կը գտնուէինք՝ այսօր դադարի պէտք ունինք: Անթիւ մեռելներ կան թաղելու, անհամար վիրաւորներ՝ դարմանելու, ու ահագին բանակ մը՝ սովամահութեան դէմ պաշտպանելու: Խնայենք ինչ ոյժ որ ունինք պահեստի, եւ գործածենք կեանքերու փրկութեան: Գոնէ յետաճգենք մեր չունեցած բանակներուն սպանալիքը, դարնելու կոտրելու պատգամները, վրիժառութեան ուխտերն ու երգումները, եւ մեր դատը մեռցնող ծրագիրներու պոռթկումը: Եթէ այդ հրաբորբոք արտայայտութիւնները մեզի համար են՝ անոնց ամենեւին պէտք չկայ, ամեն Հայու սիրտը արդէն կը մխայ. իսկ եթէ մեր թշնամիներուն դիտութեան համար են՝ անոնք մեր սիրելիներուն չղթաները աւելի պըրկելու միայն պիտի ծառայեն: Եւ ճիշդ այդ նըպատակին համար հաստատուած է Ժընէվի թուրք դրաքննութիւնը...: Զգուշ ըլլանք: Ծինկոյութեան հովը մահաբե՛ր է այս պահուս...:

ԶՅԻԼՈՍ

(Յունուար 29, 1916)

Զօյիլոս, Եւրոպական կոչումով Զօյիլ, յոյն հեղինակ մըն է, բնիկ Եփեսացի, որ կ'ապրէր ասկէ իրր քսան երեք դար առաջ: Նա կը պատկանի Սոփեստներու դասակարգին, որոնք արհեստ ըրած էին խելք սովրեցնել ամենուն, թէեւ իրենք ալ չունէին մտաւորական մեծ պաշար:

Զօյիլոսի անունը հանրածանօթ է սակայն՝ ուրիշ մասնաւոր պատճառով մը: Անիկա Հոմերոսը կը քննադատէր այլանդակ խստութեամբ, — հերքողական, հեզնական ու հայհոյական ոճով: Վայրագ հաճոյք մը կ'ըզարժարկաբեկելով մեծ քերթողին արժէքը, աղարտելով անոր հոյակապ գործին համբաւը, ծաղրարանելով անոր պատկերացուցած դէմքերն ու անձնաւորութիւնները: Օմիքրոմաքիֆս մականունը որ իրեն տրուեցաւ ժամանակակիցներէն՝ կը նշանակէ «Հոմերոսի Պատուհասը», եւ հաւատարմօրէն կը թարգմանէ օրուան հանրային կարծիքը: Մինչեւ հիմա ալ Զօյիլոս անունը գերական աշխարհին մէջ հոմանիշ է չարա-

միտ, անիրաւ ու ժաշրաւոր քննադատութեան:

Սիրելի՛ ընթերցող, կը ներե՞ս ինծի որ քիչ մը ընդարձակեմ շրջանակը, ցոյց տալու համար թէ մեր մէջ ալ ունինք մեծկակ բանակ մը մարդոց որ, թերեւս անգիտակցաբար ու մեմարդոց որ, իրենց հարազատ ազդակիցներուն քննաբար, իրենց հարազատ ազդակիցներուն նկատմամբ կ'ընեն այն բանը ինչ որ այդ Սոփիստիկը կ'ընէր Հոմերոսին նկատմամբ:

Զօյիլոս ըլլալու համար անպատճառ պէտք չկայ որ մենք ալ ձեռքերնիս ունենանք Իլիականի մը կամ Ոդիսականի մը հատորը: Ով որ միեւնոյն հոգին ու տրամադրութիւնը ունի՝ կրնայ միշտ առիթը գտնել վայրախօսելու, զբոսաշրջելու: Պահիկ մը քննութեան առնենք մեր առօրեայ կեանքը, ուշադրութեամբ դիտենք մեր բոլորտիքը, ու խնդիրը պիտի պարզուի մեր առջեւ:

Սա տեղ հոգեւորական մը կայ որ կը քարոզէ եկեղեցիին մէջ, կամ աշխարհական մը՝ որ կ'ատենախօսէ ժողովասրահը: Գոնէ ըստ երեւութին՝ լաւ պատրաստուած, հմուտ ու արժանաշարժ մէկն է անիկա: Բայց դիմացը նըստած է ունկնդիր մը, որ անմիջական պատահութեան կ'սպասէ անհաճոյ դիտողութիւն մը դուրս տալու, անոր միտքը չարամեկնելու, խօսքերը խեղաթիւրելու, չարժուանքը ծաղրելու:

Այս ինչ թերթը տեսութիւն մը կը հրատարակէ այս կամ այն հանրային նիւթին վրայ:

Գրուածքին մէջ ոչինչ կայ ողջմտութեան օրէնքին ու պատշաճութեան պայմաններուն դէմ: Բայց ահա անդին ասպարէզ կ'իջնէ տարակարծիք պարոն մը, ու քննադատի դիմակը դրած՝ չանթեր կ'որոտայ, լուսանքներ կը տեղայ յօդուածագրին դիմուն:

Բարենպատակ մարմին մը կազմուած է մօտերնիս: Գործը վստահելի ձեռքերու մէջ է, եւ կ'ընթանայ կանոնաւորապէս, արդիւնաւորապէս: Անիկա իրական ծառայութիւն մը կը մատուցանէ ազգին: Բայց ահա վեր կը ցցուին դէմքեր, հաւանօրէն բոլորովին անտեղեակ իսկական եղելութեանց, ու յարձակում կը գործեն անոր վրայ, հիմնադիրները կը դատաւիտեն, վարիչները կը ձաղկեն, անոր բարիքները կ'ուրանան, հաշիւները սուտ կը հանեն, ամբողջ գործին մէջ կեղծիք կը գտնեն:

Շատ շատ են համանման օրինակներ, այլազան ձեւերու եւ պարագաներու ներքեւ: Ու ողբալին այն է որ անիրաւ քննադատները կ'ուսնան մեծ բազմութիւն մը դիւրահաւան ունկնդիրներու, մինչ անդին՝ պաշտպանողական ու լաւախօս ձայները առանց արձագանգի կը մնան:

Զը կարծուի թէ ես պիտի փափագէի ամեն բանի համար անվերապահ ներողամտութիւն, եւ ամեն մարդու համար անխտիր հիացում: Լաւն ու յոռին, բարին ու չարը, ուղիղն ու սրխալը, իրարու ներհակ իրականութիւններ են

աշխարհիս մէջ: Եւ յետոյ՝ ո՛չ մէկ գործ անթե-
րի է, ո՛չ մէկ անձ անքննադատելի: Եւ ամեն
սարկէզոտ մարդու նուիրական սարտքն, ու մի-
անգամայն անկապտելի իրաւունքն է՝ մատնա-
նշել յոռին, կոռել չարին դէմ, ուղղել սխալը:
Ասոնք չատ լաւ: Սակայն եւ այնպէս ով որ այդ
բաները ընել կը փորձէ առանց գիտութեան,
իմաստութեան եւ խղճամտութեան՝ ինքն իսկ
կատարած կ'ըլլայ անազնիւ գործ մը, — ճիշդ
Զօյիլոսի դերը կ'ստանձնէ:

Դժբախտաբար, ինչպէս ամեն յետամնաց
ժողովուրդներու, այնպէս ալ Հայերուս մէջ
բռնուն հակամիտութիւն մը կայ դսրովելու,
դժգնելու: Մենք առհասարակ զուրկ ենք ար-
ժանիք գնահատելու առաքինութենէն, մինչ-
դեռ հասարակ թերութիւնները կը դիտենք խո-
շորացուցով, ու զանոնք աշխարհաբարոյ նիւթ
կը դարձնենք: Աննպաստ զրոյց մը կ'ընդունինք
իբրեւ անփիճելի իրողութիւն, ու այնպէս ալ կը
փափսանք ականջէ ականջ, կամ կը հռչակենք
երկրէ երկիր: Մեր բարոյական ըմբռնումներն
այնչափ տկար են որ մեզի անծանօթ կամ ոչ-
բարեկամ անձերու վրայ բարեմասնութիւն
տեսնելու, եւ անոնց գործերը արդարադատօ-
րէն մեկնելու անկարող կը մնանք: Քաղաքային
գատարանները շարաթներով, ամիսներով կը
զրադին՝ լուծելու համար հաշուական աննշան
վէճ մը, բայց մենք ամենէն ծանրակշիռ խըն-
դիրներու մասին անգամ մեր նմանները կը դա-

տենք ամենայն փութկոտութեամբ, — մեր կիր-
քն ունենալով միայն իբրեւ փաստ, ու մեր նա-
խադաշարումները միայն լսելով իբրեւ վկայ,
ու այսպէս՝ համբաւներ կ'արատաւորենք, ա-
նուններ կը սեւցնենք:

Հարկ կա՞յ ըսելու թէ այս մասին որչա՞փ
մեծ է հայ մամուլի պատասխանատուութեան
բաժինը:

Եթէ Կիւթենպերկ գերեզմանէն դուրս դար
ալսօր, ու տեսնէր որ իր լուսասփիւռ մեքենան
Կայենական նախճիրներու ալ կը ծառայէ՝ իր
կուրծքը պիտի ծեծէր խղճահար մեղաւորի մը
պէս, ու երկնային թողութիւն պիտի հայցէր:

Պատմիչներու վկայութեան համեմատ՝ Ե-
դիպտոսի թագաւորը Պողոմէոս ողջ ողջ կրա-
կի մատնեց Զօյիլոսը, անոր ձեռքէն փրկելու
համար Հոմերոսի թանկագին յիշատակը: Իսկ
մեզի կը մնայ՝ արհամարհանքով պատժել մեր
մեծ ու սղտիկ Զօյիլոսները, անոնց խորշակա-
րոյր շունչէն զերծ պահելու համար հայ կեան-
քի սարկէզոտ աշխատաւորներուն պատիւը:

ՔԱՄԵԼԵՈՆԸ (CAMELEON)

(Ապրիլ 1, 1916)

Քամելէոնը խոշոր սողուն մըն է, որ կը պատկանի մողէսներու երեք դասակարգերէն մէկուն:

Ձը նայելով իր այդ խոնարհ ծագումին՝ քամելէոնը հանրածանօթ անուն մը շինած է, անոր համար որ անիկա կարող է շուտ շուտ իր գոյնը փոխելու, յարմարելով զինք չըջապատող առարկաներուն, — քարերու, խոտերու, տերեւներու: Ու իր այդ յատկութեանը կամ ունակութեանը համար՝ այդ կենդանին յաճախ կը նմանցուի այն մարդուն որ կարծիք, ընթացք, լեզու կը փոխէ պարագաներու համեմատ:

Հիմակուան գիտութիւնը կը չափաւորէ, կը սահմանաւորէ այդ ընդհանրացած կարծիքը քամելէոնին նկատմամբ: Վերջին դարու կենդանաբանները կ'ըսեն թէ անոր գունափոխութիւնը ո'չ այնչափ շուտափոյթ է, ո'չ այլազան, ո'չ ալ մանաւանդ կամաւոր: Շրջակայ առարկաները ամենեւին չեն ազդեր անոր գունաւորումին, հապա վտանդի ու երկիւղի զգացումն է որ յառաջ կը բերէ փոփոխութիւնը, ա-

նոր մորթին ենթարկուած ճգնումի եւ թուլացումի յաջորդական վիճակներուն հետեւանքով: Այդ մորթը կազմուած է իրարու հաւասար փոքրիկ խոյլերէ կամ ուռեցքներէ, որոնք սովորաբար կից են իրարու: Բայց երբ ջլազըրդ-ոութեան մը պատճառով մորթը ընդլայնի այդ խոյլերն ալ իրարմէ կը հեռանան, եւ անոնց գոյները, որ զեղնորակ-կանաչ, մոխրագոյն կամ թխորակ են, եւ որ կենդանին տարիքին համեմատ կը տարբերին, լոյսի ազդեցութեան ներքեւ այս կամ այն երանգը կ'առնեն:

Բուն իրողութիւնը, և անոր խակական պատճառները ինչ որ ալ ըլլան՝ պէտք է ընդունինք որ հին դարերէ ասդին ի զուր ամբաստանուած, կամ ծայրայեղօրէն քննադատուած է այդ խեղճ մողէսը, որ ի բնէ շատ ալ հեզիկ ու դժուարագործ խոնուածք մ'ունի: Միւս կողմէ չենք կրնար անտեսել Սօլաթի, Ատամսոնի եւ Բօլ Պէռի պէս գիտնականներու վկայութիւնն ալ թէ՛ քամելէոնի գունափոխութիւնը կը կատարուի գրեթէ մեքենաբար, անգիտակցաբար, — իր կամքէն անկախ կերպով մը:

Այդ այդպէս: Սակայն ի՞նչ ըսենք այն միւս արարածին, որ կամաւ ու գիտութեամբ շատ անգամ կը փոխէ իր կարծիքը, ընթացքը ու լեզուն: Ա՛հ, որչափ որ անվնաս ու անմեղադրելի է անբան ու անասուն քամելէոնը՝ այնչափ վտանգաւոր ու դատապարտելի է մէկալը, — բանաւոր ու ասուն քամելէոնը:

Նիւթական աշխարհի գոյութիւնը կախեալ է լոյսէ ու ջերմութենէ, զոր բնութիւնն իսկ կը հայթայթէ առատաբաշխ: Գիտենք ասիկա: Եթէ ձշմարտութիւն ու Արդարութիւն ըստած տարբերն ալ բարոյական կեանքի պայմաններն են, ինչպէս որ կը հաւատանք, ուրեմն պէտք կայ գործօն ազդակներու, մարդկային էականութեւ, որ իրենց վրայ մարմնացնեն յիշեալ տարրերը, — ձշմարտութեան ու արդարութեան անվերապահ ջատագովներն ըլլան, երբ որ հարկը ներկայանայ: Բայց ո՞րչափ մեծ է բանակը այն մարդոց որ անընդունակ կը թուին բարոյական սկզբունքներ իւրացնելու, եւ կամ անճարակ կը մնան զանոնք յայտնապէս պաշտպանելու: Դիտէ՛, զոր օրինակ, սա դիմացի պարոնը: Շէնքշնորհք անձնաւորութիւն մըն է, բերնին մէջ լեզուն կը դառնայ աղուոր, միտքը օժտուած է հմտութեամբ, թերեւս դրիչ ալ կը շարժէ սահուն. բայց բան մը կը պակսի իր ներսը: Սեփական համոզում չունի: Աւելի խամաճիկ մըն է ընկերային թատերաբեմին վրայ քան դերակատար ոյժ մը: Զուրի պէս լոյժ որ ամեն ձեւ կ'առնէ, եղէգի պէս թոյլ որ ամեն հովի առջեւ կը խոնարհի, անդէկ նաւակ մը, որ ալիքէ ալիք կը տարուբերի: Խճբճէ՛ անոր այս կամ այն դաւանանքը, — ոչխարային հեզութեամբ կը պատասխանէ քեզի. ծաղրէ՛ անոր այլեւայլ մտնումները — Յոր երանելիի համբերութեամբ կը լսէ. նախատինքո՛վ խօսէ իր բարե-

կամին վրայ. — քմծիծաղով մը կը փորձէ քեզ լռեցնել: Անուշ տեղը կապել, ներկայ եղողին հետ համակերպիլ, դադափարի պայքարէն խուսափիլ: Ահա՛ անոր հանճարեղ քաղաքականութիւնը: Իր համոզումներուն չէնքը այնքան խախտ է որ կրնայ խորտակուիլ գնդասեղի մը հարուածով: Իր զգացումներն այնչափ անզօր են ու այնչափ ծանծաղ՝ որ չեն կրնար արտադրել յուզումի փրփուրներ, — չեն կրնար ծնունդ տալ այն սրբազան դայրոյթին որ կը պոռթկայ սուտին ու կեղծիքին դէմ: Ազդը տազնապի մէջ է, սեւ ամպեր կը պատեն մթնոլորտը, յարգելի բարեկամդ քեզի պէս կը գուշակէ վտանգը, ու քեզի հետ կը պատրաստուի անոր դէմ, բայց երբ ժամանակը գայ հրապարակ իջնելու՝ թաքըստոց կը փնտռէ իր գլուխը ծածկելու, պատճառանք կ'ստեղծէ ձայնը ներս քաշելու: Ու թերեւս իր դիրքն ու կեցուածքն ալ կը փոխէ յանկարծ: Հոսանքին հետ երթալ, աւելի բարձր պոռագողին թեր ելլալ, մեծամասնութեան հետ ծափահարել, ամբոխի կուռքերուն առջեւ խոնարհիլ — ահա ինչ որ կը նախընտրէ ընել նա: Անոր աչքին՝ ոեւէ բան կրնայ միանգամայն սեւ ըլլալ կամ ճերմակ. անոր տեսութեամբ հիւսիսային ճամբան ալ, հարաւային ճամբան ալ կրնան հաւասարապէս առաջնորդել դէպի միեւնոյն հանգրուանը:

Ահա թէ ի՛նչ է եւ ի՛նչ կ'ընէ ասուն քամելէնը, որ խօսակցութեան մէջ առհասարակ կը

կոչուել փոփոխամիտ, անսկզբունք, աննկարագիր եւայլն:

Ինչո՞ւ արդեօք մարդ էակը, տարիքով հասուննալէն վերջն ալ, հմտութեամբ ու փորձառութեամբ օժտուելով հանդերձ, զուրկ ըլլայ որոշ տեսութենէ, բարոյական կորովէ, եւ համոզումի քաջութենէ: Թերեւս Լամպրոփո կրնայ գոհացուցիչ պատասխան տալ այս հարցումին: Ինչ որ ալ ըլլայ՝ քամելէոններու գոյութիւնը ընկերական աղէտ մըն է: Որպէս զի մարդկային ազգը ճշմարտապէս զօրանայ ու զարգանայ՝ Սոկրատեսը պէտք են որ մօլեխինդի բաժակը քամեն աներկիւղ, Պրիւնօներ պէտք են որ խաւովին վրայ բարձրանան անյողողղ, Սրինօզաներ պէտք են որ անաթեմայի շանթերուն դիմադրեն աննկուն...:

ՄԱՆՈՒԷԼ ԱՍՊԵՏԸ

(Մայիս 27, 1916)

Թուականէս 535 տարի առաջ բարձրաստիճան հայ զինուորական մը յաճախ կը տեսնուէր Եւրոպայի արքայական եւ իշխանական պալատներուն քովերը, երբեմն ալ ներսերը: Այն ժամանակի հասարակութեան հետաքրքիր անդամները լսած էին թէ այդ զինուորականը Եգիպտոսէն եկած է Հայոց գերեալ թագաւորին փերեթեան միջոցները ճարելու պաշտօնով: Ու արդարեւ, յիշեալ անձը ամեն տեղ կը նկարագրէր Հայաստանի ողբալի վիճակը, ու կը պատկերացնէր հեթանոսներու ձեռքէն Սուրբ Երկրին ենթարկուած նախատինքները: Անոր ձեւերը հրապուրիչ էին, ու բացատրութեան ոճը ճարտար էր, եւ այդպէս՝ նա կը յուզէր ժողովուրդը, համակիրներ ու հիացողներ կ'ունենար, եւ Հայոց թագաւորին ազատութեան դործին ծախսելու համար ասդիէն անդիէն դրամ ալ կ'ընդունէր:

Այդ զինուորականին անունն էր Մանուէլ Ասպետ: Ճշմարիտ է որ այդ միջոցին Հայոց վերջին թագաւորը Լեւոն կալանաւոր կը մնար Գահրէէ, եւ հետեւաբար Եւրոպա գտնուող ա-

մեն ազգասէր ու ազգեցիկ Հայ ինքզինք պարտաւոր կ'զգար աշխատելու, թէ՛ անոր ազատութեան, եւ թէ՛ Հայոց Տէրութեան վերականգնումին համար: Եւ սակայն, որովհետեւ ճիշտ միեւնոյն պահուն, միեւնոյն նպատակով յատկապէս զրկուած ուրիշ պատգամաւորներ ալ կային՝ Մանուէլ Ասպետի գործունէութիւնը կասկածելի հանգամանք ունէր: Լեւոն թագաւորի հաւատարիմ զինակիցը եւ հայկական տէրութեան մարաջախտը Սոհիէր տիւ Սարգ, ինք ալ Սիսէն Եգիպտոս գերի տարուած, իր տիրոջմէն աւելի կանուխ ազատ արձակուելով՝ Եւրոպա ուղեւորած էր, ու կը ջանար միջամտութիւն ձեռք բերելու Հռոմի Պապէն, ու Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ թագաւորներէն: Շատ չանցած՝ համանման պաշտօնով Գահիրէէն Սպանիա հասաւ Լեւոնի խոստովանահայրը Տէր Յովհան Տարտէլ, ընկերակցութեամբ Անտոն քահանայի: Կրկնակի դիմումներէ եւ խնդրանքներէ ազդուած՝ Քասթիլիոյ Յովհաննէս թագաւորը վերջապէս գործը ձեռք առաւ լրջօրէն, ու Եգիպտոսի Սուլթանին զրկելու համար իր կողմէ նշանակեց պատգամաւորութիւն մը, չորս հոգիէ բաղկացած: Ու ասոնց մէկն էր նոյն ինքն Մանուէլ Ասպետը:

Միջին դարու այդ գործիչին շարժառիթները ինչ որ ալ եղած ըլլային, — փառասիրական, շահախնդրական, եւն. , եւն. , — ես պիտի ուզէի քիչ մը ներողամիտ գտնուիլ անոր հան-

դէպ, հաւատալով թէ նա այսպէս կամ այնպէս յաջողած էր Եւրոպայի մէջ համակրական հոսանք մը ստեղծելու Հայաստանի համար, ու Լեւոնի ազատութեան կ'աշխատէր: Եկո՛ւր տես որ, Քասթիլիոյ թագաւորին քովէն հեռանալէ մի քանի օր վերջ, Պարչելօնա նաւահանգիստը հասած չը հասած՝ մեր ջերմեռանդ Ասպետը զատուեցաւ իր պաշտօնակիցներէն, ու գնաց աներեւութացաւ: Նա չէր համարձակեր ներկայանալու Հայոց թագաւորին, ու Եգիպտոսի հայ գաղութին: Մէկ խօսքով՝ ճարպիկ կեղծարար մըն էր Մանուէլ Ասպետ, որ իր թագաւորին դժբախտութիւնը եւ իր ազգին թշուառութիւնը դրամագլուխ ըրած՝ օտար աշխարհի մէջ իրեն համար դիրք ու հարստութիւն ապահովելու հետամուտ էր:

Մանուէլ Ասպետ մեռաւ, գնա՛ց: Աստուծո՛յ գործն է ներել կամ չներել անոր մեղքերուն: Իսկ ինչ որ մեզ կը հետաքրքրէ՝ սա իրողութիւնն է թէ՛ դեռ կը շարունակուի անոր սերունդը, — ճակատագրակա՛ն պատուհաս...:

Թողունք հեռաւոր անցեալը, եւ թղթատենք հայ կեանքի վերջին յիսուն տարուան տարեգրութիւնը միայն: Հոն կը տեսնենք, զորօրինակ, մի ոմն «Լեւոն Եօթներորդ, Կորիկոսի Կոմս», եւ մի այլ ոմն Ոստանիկ, Վասպուրականի իշխան, իբրեւ ժառանգորդներ հայկական գահերու: Կը տեսնենք «Նորին Արքայական Բարձրութիւն» մը, Լուսինեան տոհմի

պայազատ: Կը տեսնենք Ձէյթունցի «Իշխանա
դուն»ներ եւ Ղարաբաղցի քէգեր կամ մելիքներ,
որոնց զինանշանները կը ցուցադրուին իրենց
այցաքարտերուն վրայ: Ու դեռ երէկ Միաց-
եալ Նահանգաց արեւելեան քաղաքներէն մէ-
կուն մէջ Ամերիկացիներուն կը ծանօթանար
նորաիթիթ հերոս մը, «Սուէտիայի իշխաննե-
րէն մէկուն» որդին: Եւ դժուար չը պիտի ըլ-
լար երկարել շարքը այդ տեսակ իշխաններուն
եւ իշխանազուններուն...:

Արդ, ի՞նչ ըսել ատոնց մասին. ինչպէ՞ս
վարուիլ անոնց հետ, ու մանաւանդ ինչպէ՞ս
խափանել սնափառական կամ չարաչաճական
արարքները որ ատոնց ձեռքով կը կատարուին
յայտնի կամ գաղտնի, մեր մօտերը կամ մեզմէ
հեռու: Մարդուս զարմանքը զայլոյթի կը փոխ-
ուի, եւ զայլոյթը կատաղութեան կը հասնի,
երբ ուշի ուշով քննուին, վերլուծուին այն ե-
ղելութիւնները, որ կը կրկնուին ճիշդ այսօր
ալ, մեր աննախընթաց աղէտի այս օրերուն
մէջ: Պարոններ՝ որ մատերնին չէին չարժեր ա-
ռանց անձնական ակնկալութեան մը, եւ որոնց
վայրկեանները իրենց աչքին դրամական մեծ-
արժէք ունին՝ յանկարծ կը դառնան հանրու-
թեան անձնուէր ծառաներ, ու բարեգործու-
թեան ուխտաւորները: Պարոններ որ երէկ կը
փափաղէին մաքրուիլ Հայութեան յայտարար
նշաններէն, եւ կամ կը խորչէին մեր հասարակ
գործաւորին ու նորեկ գաւառացիին ներկայու-

թենէն՝ հիմա հրապարակ կ'իջնեն մեծադորդ
աղմուկով, իրրեւ ակոյեանները իրենց ցեղին,
իրրեւ ներկայացուցիչը Հայութեան եւ Հայաս-
տանին: Կ'ուզե՞ս բացատրութիւնը, առեղծուա-
ծին լուծումը:— Մէկը՝ կեանքի պայքարին
մէջ օրինաւորապէս յաջողելու անկարող՝ կը
փութայ օգտուիլ ներկայ պարագաներէն, աղ-
գակիցներու կամ օտարազգիներու բարեմտու-
թիւնը շահագործելով: Միւսը՝ ինքնահաւան
փառատենչիկ, կը ձգնի այս պատեհութեամբ
ընկերական սանդուխին բարձունքը հասնելու,
ջոջերու աթոռակից ըլլալու, իրեն համար դիրք
ու համբաւ չինելու: Հաւասարապէս արհամար-
հելի են երկու տիպարներն ալ, ցորչափ եսա-
կան չարժաոյթը տիրական դեր կը կատարէ ա-
նոնց հոգիին մէջ:

Սիրելի ընթերցող, զգո՛յշ եղիր, եւ զգու-
շացո՛ւր այդ տիպարներուն դէմ, պայմանով որ
դատաստանդ հիմնուած չըլլայ կանխակալ
կարծիքներու եւ անտեղի կասկածներու վրայ:
Ու հոն, ուր որ իրողութեանց անլիճելի փաս-
տերով զինուած ես՝ թոյլ մի՛ տար որ արիւնա-
զանդ Հայրենիքիդ եւ խաչուած Ազգիդ անու-
նը միջոց դառնայ՝ մէկուն գրպանը պարարե-
լու, եւ միւսին սնափառութիւնը գոհացնելու:

Վերջապէս թող փակուի՛ ասպարէզը՝ Մա-
նուէլ Ասպետներու շահատակութեանց առջեւ:

ԵՐԲ ՈՍԿԻ Է ԼՌՈՒԹԻՒՆԸ

(Օգոստ. 12, 1916)

Իշխան Պիգմարը, իտալական նորածին ազգութեան ներքին տագնապններուն վրայ խօսելով, ըսած էր սա իմաստով բան մը, — «Եթէ ինծի մնայ՝ Իտալիոյ խորհրդարանին չատախօս անդամները կը դատապարտեմ չոր հացով եւ անպակ ջրով ապրելու, մինչեւ որ անոնք չափ ու սահման դնեն իրենց լեզուին: Այն ատեն միայն խաղաղութիւն պիտի գտնէ Իտալիա»:

Պիտի դա՞յ արդեօք օր մը, որ հայ ազգը, հեռաւոր ու մերձաւոր անցեալին այնքան դժբաղակ դասերէն վերջը գէթ, ըմբռնէ երկաթեայ նախարարապետին այդ դիտողութեան իմաստը եւ համողութի թէ մեր ալ դանազան աղէտներուն համար պատասխանատու են մեր չատախօս գործիչները:

Հին օրերու ասութիւն մը կայ, զոր հայ վարժապետները կը ջանային տպաւորել իրենց սաներուն մտքին խորը, — «Ուսի՛ր յօլով, խօսեալ՝ց սակաւ, եւ լո՛ւր բաղում»: Նոր սերունդը, կամ անոր առաջնորդող դասակարգը, մեծամասնութեամբ, կարծես թէ ուխտած է ատոր

հակառակը գործելու, անիկա կը նախընտրէ քիչ ուսանիլ պատմութենէ եւ փորձառութենէ, հարեւանցի կերպով մտիկ ընել խրատները, եւ մանաւանդ շա՛տ խօսիլ, ու անճահօրէն խօսիլ:

Ասկէ իբր քսան տարի առաջ Լոնտոնի մէջ երեւան ելաւ հայ մը, «Գրադէտեան» կեղծանուն, որ այլապէս հմուտ եւ ճարպիկ՝ գրեթէ ոչինչ գիտէր իր ազգին վրայ: Անիկա այնչափ շատ խօսեցաւ յանուն Հայութեան, ու այնչափ անտեղի ու առարկելի բաներ, որ Անգլիոյ հայ գաղութին կողմէ լուրջ փորձեր եղան անոր լըռութիւնը ռսկիւով գնելու, ազգին շահերուն համար իսկ:

Ափսո՛ս որ բաւական խոշոր է մեր մէջ Գրադէտեաններու թիւը, եւ յուսահատականօրէն մնայուն է անոնց սերունդը: Ահա մամուլը, որ արտայայտութեան գլխաւոր մէկ ձեւը կը ներկայացնէ, եւ չատախօսութեան աւելի հզօր ու աւելի վտանգաւոր գործիքը: Ո՛րչափ չըսուելիք բաներ կան որ բաց է բաց կ'ըսուին անոր սիւնակներուն մէջ, մեր սակաւաթիւ բարեկամները մեղմէ խրտչեցնելու, եւ մեր բազմաթիւ թշնամիները մեղի գէմ սպառազինելու համար:

Հազիւ թէ հրատարակուած էր ընդհանուր պատերազմը՝ մերինները, լեզոն կազմած, ասպարէզ իջան, առաջարկներ մէջ գնելու, ծըրազիրներ պատրաստելու, պատգամներ որոտալու: Ո՞վ պիտի լսէր խօսք ու խրատ. ամեն սիրտ գերազրգուած էր, ամեն հոգի խան-

դավառուած էր: Լուսկացութիւնը պիտի հաւա-
սարէր վատութեան, զգուշաւորութիւնը պիտի
նշանակէր մատնութիւն: Վրայ հասաւ ահաւոր
տռամբ: Թուրքիոյ վայրենի վարիչները տուին
հայաջինջ հարուածը: Քանի որ ճիշդ այս պա-
հուս թանձր վարագոյր մը կայ այդ արիւնա-
ղանդ բեմին վրայ՝ ասպազային կը մնայ ըսել թէ
ի՞նչ դեր կատարեցին մեր լեզուն ու գրիչը,
ի՞նչ կապ կար մեր շատախօսութեան եւ կա-
տարուած եղեռնին միջեւ: Կրնանք սակայն ան-
վերապահօրէն ըսել թէ այդ մոլութիւնը, եթէ
չարունակուի, մեր գլխուն պիտի բերէ նորա-
նոր վտանգներ, անդարմանելի՛ չարիքներ:

Առէք, օրինակի համար, մեր լրագրական
պատգամներէն հետեւեալները, հին կամ նոր:-
Թէ՛ Թիւրքը չը կրնար ջնջել Հայ ազգը, թէ՛
տակաւին այսչափ թուով Հայեր կան Թիւրքիոյ
այսինչ կամ այնինչ կողմը, թէ՛ անոնցմով
կրնանք վերականգնել Հայաստանը, թէ՛ պէտք
է վրէժ լուծել Թիւրքէն, չը խնայելով սեռի
կամ հասակի, թէ՛ պէտք է արմատական մի-
ջոցներու դիմել, այսպէս ընել, այնպէս ը-
նել...:

Հիմա հանդարտօրէն խորհինք, ու հարցը-
նենք մենք մեզի թէ այդ կարգի յայտարարու-
թիւնները իրականացէս ո՞ր տարրին վնասելու
կը ծառայեն, Հայո՞ւն թէ Թիւրքին:

— «Ատիկա տարբերութիւն չընէր, Թիւր-
քը մեզ պիտի ջարդէր, պիտի ջնջէր. անիկա

արդէն որոշած էր, որչափ ալ զգուշաւոր ըլլա-
յինք, որչափ ալ լուսթիւն պահէինք», — ոմանք
այսպէս պիտի պատասխանեն թերեւս: Հասկա
ի՞նչ ըսենք այն կարգի արտայայտութիւններու
որ Ռուսիոյ մէջ ալ մեզի աննպաստ հոսանքներ
ստեղծելու բնոյթն ունին: «Աւտոմո'վիա, ոչ
թէ Անեկցիա», (Խնքնավարութիւն, ոչ թէ Կը-
ցում): Երկա՛ր ատեն յեղյեղուեցաւ այս աղա-
ղակը Կովկասի հայ մամուլին մէջ, սուր բա-
նալէճի առարկայ դառնալով տարբեր խումբե-
րու միջեւ: Այդ յայտարարութիւնները, ար-
դէն յոյժ կանխահաս, մազի չափ չպիտի ազ-
դէին պետական որոշումներու վրայ, քանի որ
խնդիրը պիտի որոշուէր պատերազմին վախճա-
նէն յետոյ, եւ միջազգային դիւանագիտութեան
պահանջումներուն համաձայն: Եւ իրենց բուն
նպատակին չծառայելէ զատ՝ ատոնք ծնունդ
տուին անհաճոյ հետեւանքներու: Ռուս աշխար-
հավարներէն եւ հրապարակագիրներէն ոմանք,
եւ Կովկասի Վրացիներէն եւ Մահմետականնե-
րէն շատեր իրենց հայ դրացիներուն դէմ դար-
ձան, անոնց վերադրելով անշատական միտում-
ներ, եւ քննադատելով անկախ Հայաստանի մը
կազմութեան գաղափարը:

Դժբախտաբար մեր գործիչներէն ոմանք ա-
ւելի կը կնճռոտեն կացութիւնը: Անոնք հրա-
հանգներ կուտան Ռուս պաշտօնակալներու, քա-
ղաքական ուղղութիւններ կը մատնանշեն պե-
տական անձերու: Եւ այս իրողութեանց հան-

դէպ՝ զարմանալի չէ որ Ռուսիոյ մէջ կը թուէնայ համակրանքը Հայոց մասին, կը նուազի Հայոց անձնուիրական զգացումներու արժէքը, եւ հետզհետէ իրենց տեղերը կը դարձուն Սովետականացնելու եւ ուրիշ երկիրներէ զացող կամաւորները:

Զգո՞յ՞ ըլլանք, զգո՞յ՞, ու մանաւանդ քիչ խօսինք: Ասով պիտի փրկենք մեր անճիտուած ազգը բացարձակ բնաջնջումէ:

Եթէ կայ ժամանակ մը երբ իրօ՛ք լուրջիւնը ոսկի է՝ այն ալ ներկայ ժամանակն է:

Ծանծաղ առուակներն են որ իրենց չորս բոլորը կ'ազմկեն քարէ քար զարնուելով: Խորունկ գետերը խորհրդաւոր լռութեան մէջ կ'ընթանան իրենց ճամբուն վրայ:

ԵՌՈՍՏՐԱՏ

(Դեկտ. 2, 1916)

Քրիստոսէ 356 տարի առաջ գիշեր մը, ճիշդ այն գիշերը որ Մեծն Աղեքսանդր աշխարհ կուգար Մակեդոնիոյ մէջ, անդին Եփեսոսի բնակչութիւնը գիշերային քունէն ոտքի կը կանգնէր ընդոստ: Լաիլիզոյ բոցեր կը սլանային դէպի վեր, հեղձուցիչ մուխը կը խուժէր ամեն կողմ: Հրդեհ կա՛ր: Անօրինակ ոճիր մը գործուած էր. կրակի տրուած էր Տիանայի մեհեանը, աշխարհիս եօթը հրաշալիքներուն առաջինը:

Ու ամեն ոք իր կուրծքը կը ծեծէր սարսափահար. քրմական դասը կը փրփրէր զայրոյթէն. քաղաքային պաշտօնատարները իրար կ'անցնէին, պէտք էր գտնել հեղինակը այդ անլուր սրբապղծութեան, եթէ ոչ՝ Ոլիմպոսի աստուածներուն վրէժը անմեղներու գլխին պիտի տեղար:

Ոճրագործը գտնուեցաւ վերջապէս:

Եռոստրատ էր անունը:

— Ինչո՞ւ կրակ ձգեցիր մեր մեհեանին մէջ, հարցուցին իրեն:

— «Ուզեցի հռչակաւոր մարդ մը դառնալ, եւ ուրիշ կերպը չգտայ նպատակիս հասնելու»։ Այս էր պատասխանը։

Չարհուրեւի տանջանքներով վերջ գտաւ ուղորմելին կեանքը, եւ Յոնիական Ազգային ժողովն, անոր յիշատակը խաղառ ջնջելու մըտքով վճռեց այսպէս. — «Ով որ Եռոստրատ անունը արտասանէ՝ մահով պիտի պատժուի»։

Այդ արգելքին հակառակ՝ Եռոստրատ մինչեւ հիմա կը յիշուի, իբրեւ տիպարը այն մարդոց որ իրենց անտաժէտ փառատենչութիւնը յազեցնելու համար չեն կասիր ոեւէ անզգամութեան առջեւ։

Ո՛հ, այդ կարգի մարդիկը իրական պատուհասներն են մարդկութեան. անոնք լոյս աշխարհը մուծ կը դարձնեն մեզի։

Թէ ինչո՞ւ ամենաբարին Աստուած լայն ասպարէզ թողած է չարի հրեշտակներուն ալ, մահկանացուներուս խելքը չը հասնիր։ Մեր կեանքը, թէեւ այնչափ անուշ, արդէն իսկ կարճատեւ է յոյժ, ե դժնդակ ցաւերու ենթակայ։

Իրաւ, տիեզերքը ճոխ է հրապոյրներով. դեղեցիկ են երկնքի կապոյտն ու արեւուն ցոլքը, զմայելի են ծովուն ծփանքը, դեփիւտին փայփայանքը, թռչունին դեղդեղանքը։ Ի՞նչ օգուտ սակայն որ անխառն չեն այդ վայելքները. անոնց ետին ցցուած կը տեսնուի դաժան ուրուականը տառապանքին։ Երկիրքն ունի իր շան-

թերն ահարկու, եւ ովկէսն՝ իր ալիքները համայնակուլ, սիրուն սարեակին գլխուն վերեւ կը պտուտկի բազէն գիշատիչ, վարդի թուփին ներքեւ կը սողոսկի օձը ննդաւոր։ Ու մարդ էակն, որ դարերէ ի վեր պայքար կը մղէ կոյր նիւթին դէմ, որ իմացական դէնքերովը յաղթանակներ կը տանի կործանարար տարրերուն ու արիւնարբու գաղտններուն վրայ, եւ որ յաճախ զոհեր կուտայ անխուսափելիին, անյաղթելիին, — հարկադրուած է, աւա՛ղ ինքզինք պաշտպանելու այն տեսակ չարիքներուն դէմ ալ, որոնց ծնողն ու գործողը նոյն իսկ իր նմաններն են, իր էակիցները, իր եղբայրները...

Ահա ասոնց շարքէն է տխրահամբաւն Եռոստրատ, որ մէ՛կ գիշերուան մէջ փճացուց Եփեսոսի ճարտարապետական աննման կոթողը, զոր կանգնելու համար երկու հարիւր քրտան տարիներ պէտք եղած էին։

Դարեր անցան այդ օրէն ասդին, բայց Եռոստրատի տիպարները չ'անհետացան տակաւին։ Անոնց առջեւ Տիանայի մեհեան չկայ այսօր, բայց բարոյական տաճարներ կան քանդելու, պարկեշտ ճիգերով կերտուած կեանքեր կան թունաւորելու։

Հայ ժողովուրդն ալ, նոյն իսկ այս մահու ճգնաժամին մէջ, կը չարչրկուի ու կը տուայտի այդ կարգի շահատակութիւններէն։

Հեռուները չ'երթանք։ Ի՞նչ են, զորօրի-

նալ, այն գրչի հարուածները, որ մօլեգին թափով կ'ուզղուէին հայերէն երգիծաթերթներուն մէջ, պատուաւոր ու վաստակաւոր դէմքերու հասցէին: Երգիծաթերթներ, այո՛, որ գրական պակաս մը լրացնել ու հայ ժողովուրդը զուարթացնել կը կարծեն այս ու այն ծաղրելով, մըրոտելով, զրպարտելով, առանց խնայելու սեռի, տարիքի, դիրքի: Երնէ՛կ այն Հայերուն որ սիրտ ունին այսօր կուշտ ու կուռ խնդալու. երնէ՛կ անոնց որ կրնան կուրնալ ազգիս մնացորդներուն ամենօրեայ խաչելութեան առջեւ, խուլնալ մեր բիւրաւոր եղբայրներուն ու քոյրերուն սրտաճմլիկ աղաղակներուն առջեւ, ու երգիծաթերթ կարդալ:

Ու ի՞նչ երգիծաթերթ: Արխտովանի, Մարք Թուէյնի եւ Պարոնեանի ոսկորներն իսկ կը բողբեն սրախօսական հանճարի անունով կատարուած այդ խաղքութեան դէմ: Հարցուցէք մանաւանդ այն հերոսներուն որ իրենց ժահրացիր գրիչը կը չարժեն ամեն մարդու դէմ, — բժիշկի ու փաստաբանի, վաճառականի ու արհեստաւորի, եկեղեցականի ու աշխարհականի:

Ի՞նչ է շարժառիթը. վտանգուած հանրային շահ մը կայ, անիրաւութի՞ւն կը գործուի, զեղծարարութի՞ւն, ազգադաւաճութի՞ւն: Ինչո՞ւ այդ սանձակոտոր յարձակումը աջ ու ձախ, ինչո՞ւ այդ յերիւրանքը ասօր անոր պատիւին դէմ:

Ախտաժէ՛տ մտայնութիւն:

Սպանիական հանրաճանօթ վէպին հերոսը, Տօն Բիչօթ, որ աշխարհս մաքրագործելու երազով իր ժանգոտ նիզակը կը ճօճէր մտածին չարագործներու դէմ՝ դոնէ անվնաս մարդուկ մըն էր, չատ չատ մտադար արկածախնդիր մը: Մենք գրչի ասպետներ ունինք որ անկէ աւելի են, ընկերական չարիքներ են, Եռօտրատի տեսակէն:

Սիրելի՛ ընթերցող, մի՛ քաջալերեր այդ տիպարները, եթէ ճշմարիտ բարեկամն ես արդարութեան, եթէ նախանձախնդիր ես Հայութեան շահերուն:

«ՂՆՈՌ-ՀԻ ՍԱԽԴՕՆ» — «ԾԱՆԻՐ ԶՔԵԶ»

ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ

(Յունիս 15, 1918)

Այս պատգամին հեղինակը Թաղէս, մին է այն լուսաշող կերպարանքներէն, զորս կը տեսնենք հեռաւոր անցեալի մթամած հորիզոնին վրայ:

Թաղէս եղաւ հելլէն փիլիսոփայութեան երկու մեծագոյն աղբիւրներէն մին, Յոնիական դպրոցին հիմնադիրը, եւ հին դարերու Յօթը իմաստուններուն ամենէն նշանաւորը: Իբրեւ զննող ու դատող, իբրեւ հաշուող ու բաղդատող, նա կը գրաւէ եղական գիրք մը իր ժամանակակիցներուն մէջ, որոնց կարգին են՝ Զինաստանի օրէնսդիրը Կոնփուկիոս, Յուդայի թագաւորը Ուսիա, ու Իսրայէլի մեծ մարդարէններէն Ներեմիա, Դանիէլ ու Նեղեկիէլ: Մենք անոր կը պարտինք երկրաչափութեան եւ աստեղագիտութեան հիմնական օրէնքները, տարուան ու ամսուան բաժանումները եւ ջուրի կենսաբաշխ զօրութեան վրայ խորիմաստ տեսութիւններ: Նա ուսումնասիրեց արեւուն ընթացքը եւ չորս եղանակներուն յաջորդութիւնը, ճշդեց գիշերահաւասարի եւ արեւադարձի շրջ-

ջանները, եւ գուշակեց այդ թուականի խաւարումները:

Այսպէս ուրեմն, ասկէ 2500 տարի առաջ իսկ, իմացական աշխարհին համար հսկայական հարստութիւն մը կը ձգէր Թաղէս, իրմէ չա՛տ բան կը ժառանգէին իրեն յաջորդող փիլիսոփաները — Անաքսիմանդը, Անաքսիմենես, Հերակլիոս, Անաքսակորաս, եւն. : Բայց ամենէն թանկագին զանձը զոր նա մարդկային սեռին կտակեց՝ վերոյիշեալ պատգամն է:—

Ղնօք-ի Սաւդօն — Ծանի՛ր գիեց:

Հին Յունաստանը արդարեւ երկիւղած նախանձախնդրութեամբ որդեգրեց այդ երկու բառերը, ու զանոնք դրոշմեց Դելփիսի տաճարին ճակատը, որպէս զի անոնք յեղյեղուն դարուց ի դարս, տպաւորուն մտքերու խորը, եւ մարդկային կենցաղավարութեան համար ոսկեղինիկ օրէնք մը դառնան:

Սիրելի՛ ընթերցող, պահիկ մը կանգ առ, ու ամփոփէ՛ ամբողջ ուշադրութիւնդ, քննելու համար թէ ի՞նչ կը նշանակէ Ծանի՛ր գիեց: Ու ինծի հետ միաբերան պիտի ըսես թէ այդ բառերուն մէջ կայ մոգական դաւադանի մը հրաշագործ ոյժը:

Ծանի՛ր գիեց, — այսինքն դուն քեզ ճանչցիր, որպէս զի գիտնաս թէ ի՞նչ է քու պարտքը ընտանեկան եւ ընկերական կեանքի մէջ, կամ ի՞նչ է գիրքդ ազգային ու քաղաքական շրջանակներու մէջ:

Դուռն քեզ ճանչցիր, որպէս զի հասկնաս թէ ի՞նչ է կարողութեանդ սահմանը, ի՞նչ է գիտութեանդ չափը, ի՞նչ է փորձառութեանդ աստիճանը:

Դուռն քեզ ճանչցիր, որպէս զի լաւ ըմբռնես թէ ո՞վ ես դուռն, ի՞նչ սխալներ կը գործես, ի՞նչ թերութիւն ունիս, եւ որչա՞փ ոյժ ու արժանիք կը ներկայացնես:

Եթէ այդ անձնաքննութեան մէջ յաջողիս, եթէ քու ներքին աշխարհիդ խորը թափանցել կարենաս՝ տարակոյս չկայ որ այն ատեն դուռն ինքդ իսկ պատճառ պիտի դառնաս շատ մը չարիքներու բարձուժին, ու շատ մը բարիքներու ծնունդին: Այո՛, այն ատեն աւելի փափկանկատ պիտի դառնաս ուրիշներու հանդէպ, աւելի՛ ներողամիտ պիտի վարուիս ամենուրեք հետ, եւ աւելի՛ յօժարակամ պիտի հպատակիս կարգ կանոնի: Այն ատեն պիտի հրաժարիս մեծամիտ յաւակնութենէ, պիտի խուսափիս անարդար աւարտքներէ, պիտի խորշիս յանձնապատասխան ձեռնարկներէ:

Երանի՛ թէ այդ բարոյական առածը վաղուց իսկ նշանաբան ընտրուած ըլլար Հայրութեան, ու անով հրահանգուած, ներշնչուած ըլլային մեզմէ անոնք որ առաջնորդի դերը կատարեցին երէկ...:

Հազա՛ր երանի թէ այդպէս եղած ըլլար:

Բայց անցածը անցած է: Որչափ ալ ուշ մընացած ըլլանք՝ նորէն կրնանք, ու մանաւանդ

այսօրուան ճգնաժամին ներքեւ կը պարտինք, լրացնել թերին, ուղղել սխալը, դարձանել չարիքը:

Լաւ է անագան քան ոչ երբեք: It is never too late to mend.

Դուռն քեզ ճանչցիր, սիրելի՛ բարեկամս, ու համեստութեան չքնաղ ծաղիկը պիտի փրթթի հողիդ մէջ: Եթէ, զորօրինակ, դիրք մը գրաւեր ես որ շա՛տ բարձր է քեզի համար, եթէ տխուր մը առեր ես որ քեզի վայել չէ իրաւամբ, եթէ պաշտօն մը ստանձնեմ ես որ շա՛տ ծանր կը ճնշէ ուսերուդ՝ դուռն ինքդ պիտի խոստովանիս ճշմարտութիւնը, ու այլոց տեղի պիտի տաս ըսելով — Հարկս հարկեւորաց, պատիւս արժանաւորաց:

Ահա ա՛յդ կերպով է որ պիտի սանձուի անձնական փառատենչութիւնը, պիտի դադրի կուսակցական նկատումը: Ա՛յդ կերպով է որ քաղցր ներդաշնակութիւն պիտի տիրէ մեր շուրջը, ու պիտի բացուի հայկական ճշմարիտ համերաշխութեան թուականը:

Մի՛ մոռնար պատգամը, — ԾԱՆԻ՛Ր ԶԲԵԶ:

ԱՆԵՐԿԻՒՂ ԵՒ ԱՆՍՏԳԻՏ ԱՍՊԵՏԸ

(Le chevalier sans peur et sans reproche)

(Մայիս 9 : 1925)

Այդ ասպետն է Պէյառ, — իսկական անու-
նովը՝ Բիէռ Թէռայ, Պէյառի տէրը :

Ասպետ Պէյառ մեռաւ ասկէ չորս հարիւր
տարի առաջ, — 1524ին, բայց անոր անունը կը
յիշուի մինչեւ հիմա՝ յարգանքով ու խանդա-
ղատանքով : Որովհետեւ նա ծանօթ է իբրեւ
ամենէն կատարեալ ու ամենէն մաքուր տիպա-
րը ասպետութեան, ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս որ
յղացած է բանաստեղծական իտէալը :

Տասներեք տարեկան էր Պէյառ, երբ Սա-
վուայի դուքսին պալատն ընդունուեցաւ իբրեւ
մանկկաւարդ կամ գահաւոր : Անոր շնորհալի
վարմունքը, ճարտար ձիավարութիւնը եւ պա-
ղարին խառնուածքը այնչափ ուշ գրաւեցին որ
Ֆրանսայի թագաւորը Շարլ Ը. զայն խնդրեց
դուքսէն եւ իր ծառայութեան մէջ առաւ :

Անկէ վերջ կ'սկսի Պէյառի զինուորական
փայլուն կեանքը, ինչպէս Շարլ Ը.ի՝ այնպէս
ալ անոր յաջորդներուն, Լուի ԺԲ.ի եւ Ֆրան-
սուայի օրով :

Բաղմաթիւ են ապացոյցները անոր քաջա-
գործութեանց :

Միւսին վրայ ուղղուած արշաւանքի մը
պահուն նա այնչափ խանդավառուեցաւ որ ան-
զիտակցարար թշնամի զինուորներուն մէջ
մտնելով՝ անոնց հետ միասին մտաւ պաշարեալ
քաղաքէն ներս : Ի պատիւ իր արիական ոգիին՝
նա ազատ արձակուեցաւ այդ զիպուածական
կալանաւորումէն :

Գանոսայէն նահանջի պահուն՝ նա մինակ
զլխուն պաշտպանեց Կարլիլիոնայի կամուրջը
200 սպանիացիներու դէմ :

Բալիյայէն նահանջի պահուն՝ 36 հոգիով
ամբողջ երկու ժամ կասեցուց Վենետական եւ
Ջուրիցերական միացեալ բանակներուն ընթաց-
քը :

Մէդիէնի բերդը շրջապատող 100,000 կա-
սերական զօրքերը փախուստի մատնեց, եւ
հռչակուեցաւ իբրեւ Ֆրանսայի փրկիչը :

Իր վեհապետը Ֆրանսուա իրեն համար
պատիւ սեպեց ասպետական կարգ ընդունիլ
Պէյառի ձեռքէն :

Անոր վախճանը հասաւ ռազմադաշտին վը-
րայ : Ատրաճանէ արձակուած քար մը փշրեց
անոր ողնայարին մէջ մասը : Այդ վիճակին մէջ
ծառի մը տակ կը պառկէր Պէյառ, երբ Պուր-
պոնի դուքստապլը, որ իր ազգակից Ֆրանսա-
ցիները կը հալածէր՝ վիրաւոր ասպետին առ-

ջեւէն անցաւ՝ կարեկցական խօսքեր ուղղելով անոր :

— «Ես քու կարեկցութեանդ պէտք չունիմ, պարոն», պատասխանեց Պէյառ, «որովհետեւ կը մեռնիմ իրրեւ ճշմարիտ մարդ մը. բայց ես ինքս կը ցաւիմ քեզի՝ որ ուխտադրուծ մըն ես, ու թագաւորիդ եւ հայրենիքիդ դէմ կը կռուիս» :

Պէյառ աչքերը փակեց, այդ խօսքերը արտասանելէ վերջ :

Պէյառ մեռաւ, բայց անոր համբաւը մինչեւ այսօր կը մնայ թարմ ու քաղցրաբոյր :

Պէյառ կը նկատուի՝ անթերի մարմնացում մը ասպետական ազնուութեան, մէկը միջին դարու այն սակաւաթիւ ասպետներէն, որոնց նկարագիրը կը համաձայնի մեր ժամանակաց ամենալսեմ բարոյական ըմբռնումներուն :

Նա եղական դէմք մըն էր իրրեւ քաջակորով ուղմիկ, միանգամայն օփտուած՝ հոգեկան ընտիր ձիրքերով, վեհանձնութեամբ եւ արդարասիրութեամբ, ներողամտութեամբ եւ լայնախոհութեամբ :

Պէյառ ասպետի սուրը ոչ երբեք արատաւորուած է կիրքով կամ նախանձով, նենգութեամբ կամ վրէժխնդրութեամբ, վատութեամբ կամ անձնասիրութեամբ : Ֆերրարի դուքսը մտադիր էր թունաւորել տալ Յուլիոս Բ. Պապը : Պէյառի զայրագին բողոքն էր որ արգիլեց այդ ստորին դաւին գործադրումը : Արչաւանքի ատեն նա միշտ յառաջապահն էր բանակին. իսկ

նահանջի պահուն՝ ամենէն ետ կը մնար կամաւորապէս : Ճակատամարտի մէջ իրրեւ առիւծ կը կռուէր, բայց վիրաւորներու եւ կալանաւորներու նկատմամբ զթութեան հրեշտակի դերը կը կատարէր : Աւարառութեան եւ նմանօրինակ արարքներու չէր հանդուրժեր : Թշնամի բանակէ խլուած դրամական գանձերը իր զինուորներուն կը բաշխէր :

Բայց Պէյառի ամենէն մեծ արժանիքը կը կայանայ անոր մէջ որ նա յաջողեցաւ մեղմացնել պատերազմի կատաղութիւնը : Գերիներու հանդէպ փափկասիրտ էր, ինչպէս տեսնեք, բայց եւ այնպէս նա անողոք կերպով կը պատուհասէր այն թշնամին որ ասպետական սուրին տեղ գործածած էր հրացանը, զոր ինք կը նկատէր իրրեւ գործիք մը մարդկային տանջանքի :

Վառօգի գիւտէն առաջ կռիւներն ընդհանրապէս նուազ վտանգաւոր կամ մահացու էին ամեն անոնց համար որ կրնային զրահով զգեստաւորուիլ : Պէյառի վարդապետութեան համեմատ՝ կռիւն բուն նպատակն էր՝ թշնամին հալածել, կամ պարտութեան մատնել, ո՛չ թէ զայն տանջել, չարչարել, սպաննել : Չափաւորութիւնը պայքարի մէջ. արդարութիւնը պատերազմի մէջ. օրէնքը մենամարտի մէջ. խիղճը հակառակութեան մէջ : Ահա այս պատգամներուն մէջ կարելի է խտացնել անոր հիմնական սկզբունքը :

Օրհնեա՛լ սկզբունք :

Այսօր , Քսաներորդ դարու երկրորդ քա-
ռորդին մօտեցած՝ աշխարհիս ազդերուն մեծ
մասը , եւ անոնց հետ մենք Հայերս՝ տակաւին
պէտք ունինք Պէյառ ասպետի դասերուն :

Կենցաղավարական ձեւակերպութեանց ,
կացուհիստի ու հագուստ կապուստի այսքան
նրբացումին հակառակ , եւ ազատական եւ թոյ-
լատրական ըմբռնումներու այսքան ծաւալու-
մին հակառակ՝ մեր մէջ դեռ կը տիրէ զիմա-
մարտութեան եւ ոխակալութեան այնպիսի հո-
գի մը , որ հնադարեան բիրտ բարքերու միայն
պիտի պատշաճէր :

Թանձր քօղով մը ծածկենք եղբայրասպան
ոճիրը որ մինչեւ մօտ ժամանակներս գործուե-
ցան յանուն Հայաստանի , եւ յուսանք որ անոնց
թուականը փակուած ըլլայ վերջնականապէս :

Բայց անդին կան ու կը մնան այդ չար հո-
գիին ուրիշ բազմաթիւ արտայայտութիւնները ,
— մամուլի մէջ , բեմերու վրայ , ընկերական
ակումբներու խորը , ընտանեկան յարկերու
ներքեւ :

Կարծիքի անհամաձայնութիւնը , տկաղե-
մական վիճարանութիւնը , հիմնաւոր կամ ան-
հիմն կասկածը , իրական կամ կարծեցեալ զըր-
կումը , երբեմն ալ չարանախանձ կիրքը՝ բա-
ւական կ'ըլլան զրգուելու մեր ամենէն նախնա-
կան բնազդները : Եւ ահա կը հռչակուի պայ-
քարը , — երբեմն աղմկալից , երբեմն խուլ պայ-

քար , որուն մէջ չենք գիտեր խնայել ու չափ
դնել , ու կը հարուածենք ո'չ թէ իրաւունք մը
կամ դատ մը պաշտպանելու համար՝ հապա մեր
ընդդիմադիրը գետնահարելու , ստորնացնելու ,
վարկարեկելու եւ արիւնելու համար :

Երանի՛ ամեն անոնց որ գիտեն կռաւա-
րել իրենց լեզուն կամ գրիչը , եւ ամենէն բուռն
պայքարն ալ կը մղեն՝ ազնուական քաջու-
թեամբ :

Անոնք արժանաւոր յաջորդներն են Պէյա-
ռի , այդ աներկիւղ եւ անըստգիւտ ասպետին :

ԷԱԿԱՆԸ ՀՈԳԻՆ Է

(Յուլիս 27, 1925)

Անգլիացի մեծանուն պատմագիր Էտտլըտ Կիպլըն կը վստահացնէ որ Պուրպուրներու արքայական տոհմին մէջ կը հոսի Հայ Արշակունիներու արիւնը: Որովհետեւ՝ Բիւզանդիոնի հայացեղ կայսրերէն Ռոմանոս Բ. թոռնուհի Վըլատոմիրի դուստրը, Աննա, ամուսնացած էր Ֆրանսայի թագաւոր Հանրի Ա. հետ:

Իսկ Ֆրանսացի նշանաւոր պատմագիր մը, Կիւսթավ Շլէօնպէրթէ, իր ուսումնասիրութեանց մէջ կը յիշատակէ անունները բազմաթիւ Հայերու, որ Հռոմէական Արեւելեան պետութեան մէջ քաղաքական եւ զինուորական բարձր դիրքերու հասած են, նոյն իսկ կայսերական ծիրանիին արժանացած: Այդ անունները ընթերցատէր հայ հասարակութեան ալ ծանօթ են հիմա, մասնաւորապէս՝ շնորհիւ ողբացեալ Հայր Կ. Տէր Սահակեանի, Մխիթարեան Ուխտէն, որուն գրչին կը պարտինք «Հայ Կայսերք Բիւզանդիոնի» աշխատասիրութիւնը:

Մեծ ազդերու հետ մեր ունեցած ընկերական եւ ազգականական կապերու մասին սուր

հետաքրքրութիւն մը՝ բնական է եւ ըմբռնելի: Նոյնպէս՝ բանաւոր եւ արդարացի է մեր պարծանքը այն անձնաւորութիւններով որ միջադպային համբաւ կը վայելէն այսպէս կամ այնպէս: Մենք կ'ուզենք որ համօրէն աշխարհ գիտնայ, զորօրինակ, թէ Աթէնքի պերճաբան հռետորն Պրոյերեսիոս հայ մըն էր, ո'չ թէ յոյն, — թէ Յովհան Ոսկերեանի ուսուցիչը Մակար եպիսկոպոս հայ մըն էր ո'չ թէ սուրիացի, — թէ Կարքեդոնը յանուն Հռոմի նուաճող Արտաւան զօրավարը հայ մըն էր ո'չ թէ պարթեւ, — թէ Եգիպտոսը թիւրք հրոսակներէն փրկող Պէտր էլ ձէմալի վէզիրը հայ մըն էր ո'չ թէ արաբ, — թէ նշանաւոր ծովանկարիչն Այվազովսքի հայ մըն էր, ո'չ թէ ռուս, — թէ բազմահմուտ արեւելագէտն տ'Օհսոն հայ մըն էր ո'չ թէ Ֆրանսացի, եւն. եւն.:

Այս ինքնագովական անմեղ եռանդը, զոր զոհացնելու համար հին եւ նոր տարեգրութեանց էջերը կը քրքրենք յաճախ՝ մեր ազգի տկարութեան պատճառովն իսկ երբեմն կը սաստկանայ մեծապէս, եւ կը բորբոքէ մեր ստեղծական երեւակայութիւնը: Ասկէ իբր յետոյ տարի առաջ՝ հայ ժողովրդի մեծամասնութեան համար խելքի մօտ բան էր «Անգլիոյ Վիքթորիա թագուհիին Արշակունեաց ցեղէն սերելը» — ինչպէս կ'ըսէր Կ. Պոլիս տապաւրուած դերձոյկի մը տիտղոսը: Վերջերս ալ մեր մամուլին մէջ ազատ արձագանդ գտաւ այն լուրը թէ

Մեքսիքոյի նախագահը Բլութարքո Գալէս
Հայու զաւակ է։ Ատկէ աւելի խանդավառու-
թիւն պատճառած էր անշուշտ Հաւասի այն հե-
ռադիրը թէ աշխարհահռչակ դերասանուհին
Տիւզ, որ անցած տարի Ամերիկա մեռաւ՝ Հայ-
կական ծագում ունի, Կ. Պոլսոյ Տիւզեան ըն-
տանիքէն։ Կենսագիր հեղինակներու վկայու-
թեան համեմատ՝ հանգուցեալը, իտալական ա-
նունով էլէանորա Տուզէ, աղքատիկ թատերա-
խմբի մը պետին զաւակն էր, որ առաջին ան-
գամ աչքերը բացաւ երրորդ կարգէ չոգեկառքի
մը մէկ անկիւնը, Վենետիկէն Վիկեվանօ տա-
նող ճամբուն վրայ։

Պահ մը ենթադրենք թէ այդ անդուզական
արուստադիտուհին Հայ մըն էր ցեղով։ Մեզի
ի՞նչ դրական օգուտ կայ կամ ի՞նչ հոգեկան
վայելք, եթէ ինքն բոլորովին կը մոռնայ կամ
կ'անտեսէ այդ բանը, եւ ամենեւին չը հետա-
քրքրուիր Հայով եւ Հայաստանով։ Աշխարհիս
ամեն կողմն ալ գտնուած են, եւ կը գտնուին
Հայեր, փայլուն դիրքի կամ չահաւոր ասպա-
րէզի վրայ, որոնց անունովը մենք կը հպար-
տանանք, եւ որոնք սակայն կը ջանան ծածկե-
լու իրենց ցեղային ծագումը։ Ամերիկայի մէջ
ունինք քանդակագործ մը որ ինքզինք ծանօթա-
ցուցած է իբրեւ Փրանսացի։ Ուրիշ Հայ մը որ
երեք-չորս տարիէ ի վեր Նիւ Եորքի թատերա-
կան բեմերուն վրայ արտակարգ համբաւ չի-
նեց՝ ամերիկեան հասարակութեան ներկայա-

ցած է որպէս ոռւս։ Եւ եթէ այս օրինակներու
կ'ակնարկեմ՝ պարզապէս իրողութիւններ մէջ
բերելու համար է, ոչ թէ դատապարտելու հա-
մար։

Բազմաթիւ ազգամոռաց երեւելիներու հան-
դէպ՝ ամենահաճելի բացառութիւններէն մին
եղաւ Մայքըլ Արլըն, որ հրապարակով կը յայ-
տարարէ իր հայութիւնը, գէթ այն տրամախո-
հութեամբ թէ մարդուս ցեղային ծագումը ան-
ուրանալի եղելութիւն մըն է, կամ դէպք մը,
իր կամքէն անկախ։

Ամեն պարագայի մէջ՝ այդ կարգէ նշանա-
ւոր հայերու գոյութիւնը մեզի համար չոր մը-
խիթարանք է, առ առաւելն՝ օտարներու առջեւ
փաստ մը Հայ ցեղի պէսպէս ընդունակութեանց
— փաստ մը, սակայն, որ Հայութեան ներկայ
եւ ապագայ բարօրութեան տեսակէտէն մեծ
արժէք չունի։

Որպէս զի Հայ անհատն իր ցեղին հաւատա-
րիմ մնայ եւ անոր վերականգնումին ծառայէ՝
պէտք է որ ազգային գիտակցութիւնը կանուխ
հասակէ տալաւորուած լինի անոր հոգւոյն մէջ։
Խորարմատ ծառն է որ կրնայ դիմադրել փո-
թորիկներու։

Ահա թէ ի՞նչ է մատաղ սերնդի դաստիա-
րակութեան դերը։ Ահա թէ ինչո՞ւ մեր ազգա-
յին մարմինները կը պարտին ձեռք առնել Հայ
փոքրիկներու կրթութեան գործը, ուր որ եւ
որչափ որ հնար է։

Յիսուսեան կրօնաւորներն ամեն տեղ տիրական հեղինակութիւն վարեցին որչափ ատեն որ իրենց ձեռքն էր պատանիներու կրթութեան ղեկը:

«Տուէք ինծի դաստիարակութեան գործը, եւ ես կը փոխեմ աշխարհիս ճակատագիրը» ըսած է Լալպնից փիլիսոփան:

Ինքնայայտ է անխուսափելի եզրակացութիւնը:

Ազգութեան համար՝ էականը հոգին է, ո՛չ թէ անունը կամ արիւնը:

E PUR SI MUOVE!

Է ԲՈՒՐ ՍԻ ՄՈՒՍՎԷ!

(Հոկտեմբեր 17, 1925)

Դիտեցէք սա տեսարանը:

Սանդա Մարիա Սօրրա Միներվա եկեղեցիին դասն է, Հռոմ, յամին շնորհաց 1615:

Սպիտակահեր ծերունի մը, գլուխը բաց, կոնակը երկարածիդ սեւ պատմուճան, ի ծունը խոնարհած է, ու երկու ձեռքերը արծաթապատ Աւետարանին վրայ դրած:

Անոր գլխուն վերեւ կը կանգնի զրահազգեստ պահակ մը, որ կարծես հրամանի կը սպասէ ակնկառոյց, դահճի պաշտօնը կատարելու: Աջ կողմը՝ խաչերով, ոսկեղէն աշտանակերով, եւ վառ մոմերով զարդարուն սեղանին առջեւ կը բազմին բարձրաստիճան եկեղեցականք եւ ատոնց ետին յոտնկայս կը շարուին հասարակ քահանայք եւ դպիրք եւ տիրացուք: Դէմքերու վրայ կը նշմարուին զարմանքի, խորշանքի եւ զարհուրանքի արտայայտութիւններ:

Եւ ահա՝ ալեւոր ծերունին մազադաթի մը վրայէն կը կարդայ բարձրաձայն, հանդիսա-

ւոր եւ յուզեալ եղանակաւ,—

«Ես Կալիլէոս Կալիլէի, ծագումս Փիրեն—
ձէ, տարիքս եօթանասուն, ինքզինքս դատաս—
տանի ենթարկած, եւ ձեր առջեւ ծնւադիր,
ո՛վ անդամք տիեզերական քրիստոնէական
հանրապետութեան, ո՛վ գերապայծառ կարտի—
նալք, եւ ո՛վ ընդհանուր հաւատաքննիչք հերե—
տիկոսական անօրէնութեանց, յանուն սրբոյ
Աւետարանին որուն վրայ դրած եմ ձեռքերս,
կ'երդնում որ միշտ հաւատացած եմ, եւ հիմա
կը հաւատամ, եւ օգնութեամբն Աստուծոյ ա—
պագային եւս պիտի հաւատամ այն ամեն բանի
զոր Հոռմէական կաթողիկէ եւ առաքելական
եկեղեցին կը դաւանի, կը քարոզէ եւ կ'ուսու—
ցանէ...: Ես ահաւորապէս յանցաւոր դատ—
ուեցայ իբրեւ կասկածելի հերետիկոս, խոր—
հած եւ խօսած լինելով թէ արեգակը աշխարհի
կեդրոնն է եւ անշարժ կը մնայ, թէ երկրա—
գունդս կեդրոնն է ու կը շարժի: Հետեւաբար
որպէս զի ձեր գերապայծառութեանց եւ բոլոր
կաթողիկէ քրիստոնէից մտքերէն փարատի այս
ահաւոր կասկածը որ իրաւամբ գոյացած է ին—
ծի դէմ, հիմա անկեղծ սրտով եւ կատարեալ
հաւատով կը նղովեմ եւ կը մերժեմ յիշեալ
մոլորութիւններն ու հերետիկոսութիւննե—
րը...»:

Վերջացած է հրապարակային խոստովա—
նանքի եւ զղջումի արարողութիւնը: Եւ հիմա,

երբ մեղուցեալը դէպի ապաշխարանքի խուցը
ատաջնորդուելու համար ոտքի կանգնած է՝
անոր շրթները նորէն կը բացուին մեքենաբար,
եւ խոժոռաղէմ պահակին ախանջներուն կը
հասնին սա բառերը,—

E pur si muove!

Եւ սակայն կը շարժի՝

Ձղջացեալ հերետիկոսը, Կալիլէոս, որուն
կը վերադրուի այդ խղճահարական մրմունջը,
եւ զոր առժամանակեայ թուլացումը միայն
փրկեց խարոյկի բոցերէն՝ գիտական ճշմար—
տութեանց մեծ առաքեալներէն մին է: Մենք
անոր կը պարտինք աստղաբաշխական ժամա—
ցոյցը, ջերմաչափը, ջրակշիռը, կողմնացոյցը,
մանրացոյցը, հեռադիտակը: Անոր խորաթա—
փանց գննութիւններն ու զարմանահրաշ գիւ—
տերը որ զեռահաս տարիքի մէջ իսկ իրեն հա—
մար մեծ համբաւ ապահովեցին՝ միեւնոյն ա—
տեն իրեն դէմ զրգուեցին ժամանակակից վար—
պետներու նախանձը եւ կղերականներու ատե—
լութիւնը: Բայց Կալիլէոս չը վհատեցաւ. խի—
զախօրէն արշաւեց անծանօթ մարդերէ ներս,
մխրճուեցաւ անծայրածիր անջրպետին մէջ,—
լուսնի լեռները չափեց, Ծիւր Կաթինի աստեղա—
յին յօրինուածքը նշմարեց, Երեւակի օդակը
գտաւ, Արուսեակին փուլերը սահմանեց, Լու—
սընթաղի արեւանեակները ողջունեց, ու վերջ
վերջ՝ Կոպեռնիկեան նոր տեսութիւնը ջերմե—

ռանդօրէն որդեգրելով յայտարարեց թէ երկիրն է որ արեւին շուրջը կը թաւալի...

Մի՞թէ: Կարելի՞ է այդ:

Եւ ահա գրոց աւանդապաշտ աշակերտները խորապէս գայթակղած՝ բանականներ կը կազմեն, հին գաղափարներու ամբողջը պաշտպանելու: Մեծ ու պզտիկ վարժապետներ՝ Արիստոտելի, Եւքլիտի եւ Պտղոմէոսի անուններով կ'երդնուն գինակցելու նորելուկ փրկիսոփայութեան դէմ: Իսկ կղերական շարքերը, Յեսու մարգարէն վկայ բռնած՝ կ'ողբան այդ ամբարիշտ հերետիկոսութեան վրայ, եւ միաբերան կ'աղաղակեն թէ երկիրն է անշարժ կեդրոն տիեզերաց, եւ անոր շուրջը կը թաւալին բոլոր երկնային լուսաւորք:

* * *

Գիտութեան դէմ պայքարը որ յանուն կրօնի Կալիլէոսէն առաջ եւ վերջ յաճախ մղուած է՝ այս տարի աշխարհացունց կրկնութիւն մը ունեցաւ յԱմերիկա, Տէյթընի դատարանին առջեւ, — սա տարբերութեամբ, օրհնեալ է Տէր, որ այժմ ոչ եւս են հին օրերու անաթեմայքն ու տանջարանք: Հոն ալ, մաքրակրօն՝ այլ անձկամիտ օրէնադիրք Աստուածաշնչի Ելից գրքին տառերուն կառչած՝ պաշտօնապէս կը մերժեն, կը դատապարտեն Բարեշրջութեան տեսութիւնն ու անոր ուսուցիչները:

Ի զո՞ւր սակայն այդ պայքարը: Մինչեւ

հիմա ո՛չ մէկ հրովարտակ, ո՛չ մէկ դատաւճիռ կարողացած է արգիլել գիտական ճշմարտութեանց քայլերը: Կրօնքի քարոզիչներն ու Աստուածարանութեան ուսուցիչներն ալ, մեծ մասամբ, հիմա հաշտ են գիտութեան հետ: «Բարեշրջութեան եւ Քրիստոնէական հաւատոյ էական վարդապետութեանց միջեւ չկայ ընդդիմութիւն» ըստ Չարլզ Քինկլլիի: Որովհետեւ՝ Բարեշրջական տեսութիւնը որ գործարանական աշխարհի կանոնաւոր հոլովոյթին բացատրութիւնն է միայն՝ չը ջօշափեր սկզբնական պատճառականութեան փրկիսոփայական հարցը: «Երբ մեզի գիտական տեսութիւն մը ներկայացուի» կ'ըսէ Տքթ. ՄքՔօլ, «մենք նախ չենք հարցնել թէ այդ տեսութիւնը կրօնքի կը համաձայնի՞, — հապա կը հարցնենք թէ ճշմարիտ է:» Կարտինալ Հէյդ, Նիւ Եօրքի կաթողիկարքեպիսկոպոսը, ասկէ դեռ երկու շաբաթ առաջ հրապարակային ճառի մը մէջ կը փառաբանէր գիտութիւնը, որ կը ձգտի դէպի «ճշմարիտը — միշտ, ամեն տեղ, ամեն դնով:»

Այո՛, ճշմարտին հրայրքն է որ շարժումի կը դնէ մարդկային միտքը, դայն յառաջ կը մղէ անդադար: Եւ կրօնքը, որ երբեմն անխախտելի պահպանողականութեան նշանակն էր, կը շարժի, կը յառաջանայ, հին ըմբռնումներն ու մեկնութիւնները կը փոխէ, եւ հայեցողական ոլորտները կ'ընդարձակէ — միշտ ի

խնդիր յաւիտենական անյեղլի օրինաց, ի խընդիր ստեղծագործ զօրութեան, եւ ի խոյզ Գեղարդոյն էակին, որ անսկիզբն է եւ անվախճան:

էր երբեմն՝ եկեղեցւոյ վարդապետը երկիւղածօրէն կը հաշուէին թէ գնդասելի մը դադաթին վրայ քանի՞ հազար հրեշտակներ կրնային բազմիլ: Վեցերորդ դարու առաջին կիսուն՝ մեծահամբաւ վանականն Գողմաս զաշխարհ կը նկարագրէր որպէս հարթ մակարդակ մը, զուգահեռաձեւ: Տասներորդ դարուն վերջերը մարդիկ ահիւ եւ դողութեամբ պատրաստուած էին մտնելու Քրիստոսի Հաղարբերող թուականը, որ աշխարհիս վախճանը պիտի բերէր: Մինչեւ իսկ տասներիններորդ դարու ժամանակագրութեանց մեծ մասին համեմատ՝ ստեղծագործութիւնը կատարուած էր վեց օրուան մէջ, ճիշտ 4004 թուականին, նախ քան զՔրիստոս:

Հնութեան դրոշմովը նուիրագործեալ այդ կարդի համոզումները փոխուած են, եւ Քրիստոնէական եկեղեցին ալ, — թէպէտ երկարատեւ վարանումներէ եւ մաքառումներէ վերջ — այսօր կ'ընդունի թէ կրօնք եւ գիտութիւն անհաշտ չեն իրարու հետ:

Բայց գիտութիւնն ալ կրօնքի նման կ'ենթարկուի ձեւափոխութեանց: Կալիլէոսի այլ եւ այլ տեսութիւնները սրբագրուած են հիմա: Նոյն բանը կրնանք ըսել նաեւ Դիքօ Պրահէի,

Քերլերի, Նեւտոնի եւ Տարուինի համար: Երկնականարին վրայ երէկ կը համրուէին 5000 աստղեր: Ապակեայ նոր ոսպնակներու շնորհիւ այդ թիւը բարձրացած է 320,000,000ի: Մարդկային միտքը որ ելեքարականութեան հրաշալիքներու ծնունդ տուած է արդէն՝ ասկէ վերջ պիտի սլարդէ անհամար զաղանիքները կենդանական, բուսական եւ հանքային կեանքերուն: Այն՝ պիտի թափանցէ ցամաքի եւ ծովու զաղանածածուկ խորքերէն ներս, պիտի նուաճէ մթնոլորտի վերնադաւանները, պիտի լուծէ քիմիաբանական տարրերը, պիտի գծէ ամբողջ արեգակնային զրութեան ծիրը: Այն՝ պիտի գտնէ անբուժելի ախտերու դարմանը, լսելիք պիտի տայ խուլերուն, լեզու պիտի հանէ համբերը, ու մեռելներ ալ պիտի յարուցանէ...:

Եւ այդ սլացքն է որ մարդս հետզհետէ աւելի՝ պիտի մօտեցնէ Անժամօք Աստուծոյ տաճարին:

Պատի՛ւ գիտութեան ռահվիրաներուն, որ ամեն վտանգ արհամարհելով դմեց կ'առաջնորդեն դէպի ճշմարտութեան հանգրուանները:

Պատի՛ւ Կալիլէոսին որ մեզի հրեշտակ թողած է աւանդական այդ մեծախորհուրդ պատգամը, —

E pur si muove!

Եւ սակայն կը շարժի:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0139258

3

Վ. Մ. ՔԻՒՐՔՅԵԱՆԻ (ԲԱԿՈՒՐԱՆ)
ՈՒՐԻՇ ԳՈՐԾԵՐԸ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՀԻՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ. — Պատմութեան Գասագիրք, Ազգ. Ուսումն. Խորհրդէն Վաւերացուած: 1892, Կ. Պոլիս:

ԿԻՊՐՈՅԻ ԿՂՋԻ. — Աշխարհագրական եւ պատմական տեսութիւն. — Հայ Գաղթականութիւն: 1903, Նիկոսիա, Կիպրոս:

ԼՈՒՍԱՆԵՐ. — Գրական հաւաքածոյ, Ա. Պրբակ. էջմիածնի Հիմնարկութեան Հազարվեց-հարիւրամեակին առթիւ: 1903, Նիկոսիա, Կիպրոս:

ՄԻ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՇ-ԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ. — 1904, Նիկոսիա, Կիպրոս:

ՍԱՀԱԿ ԵՒ ՄԵՍՐՈՊ. — Հայ Մաքի Լուսաւորիչները: 1914, Պոսթոն:

ՎԱՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ. — Հայրենեաց Ազատարար: 1917, Նիւ Եորք:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԻԼԻԿԻԱ. — 1919, Նիւ Եորք:

ԱՍՊԵՏ ԼԻՊԱՐԻՏ. — 1924, Նիւ Եորք:

ԳԻՆ 50 ՍԵՆՔ

Այս գրքոյկը տպուած է 1000 օրինակ: Զուտ շաիր ամբողջապէս պիտի յատկացուի Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան սրբանոցներուն: